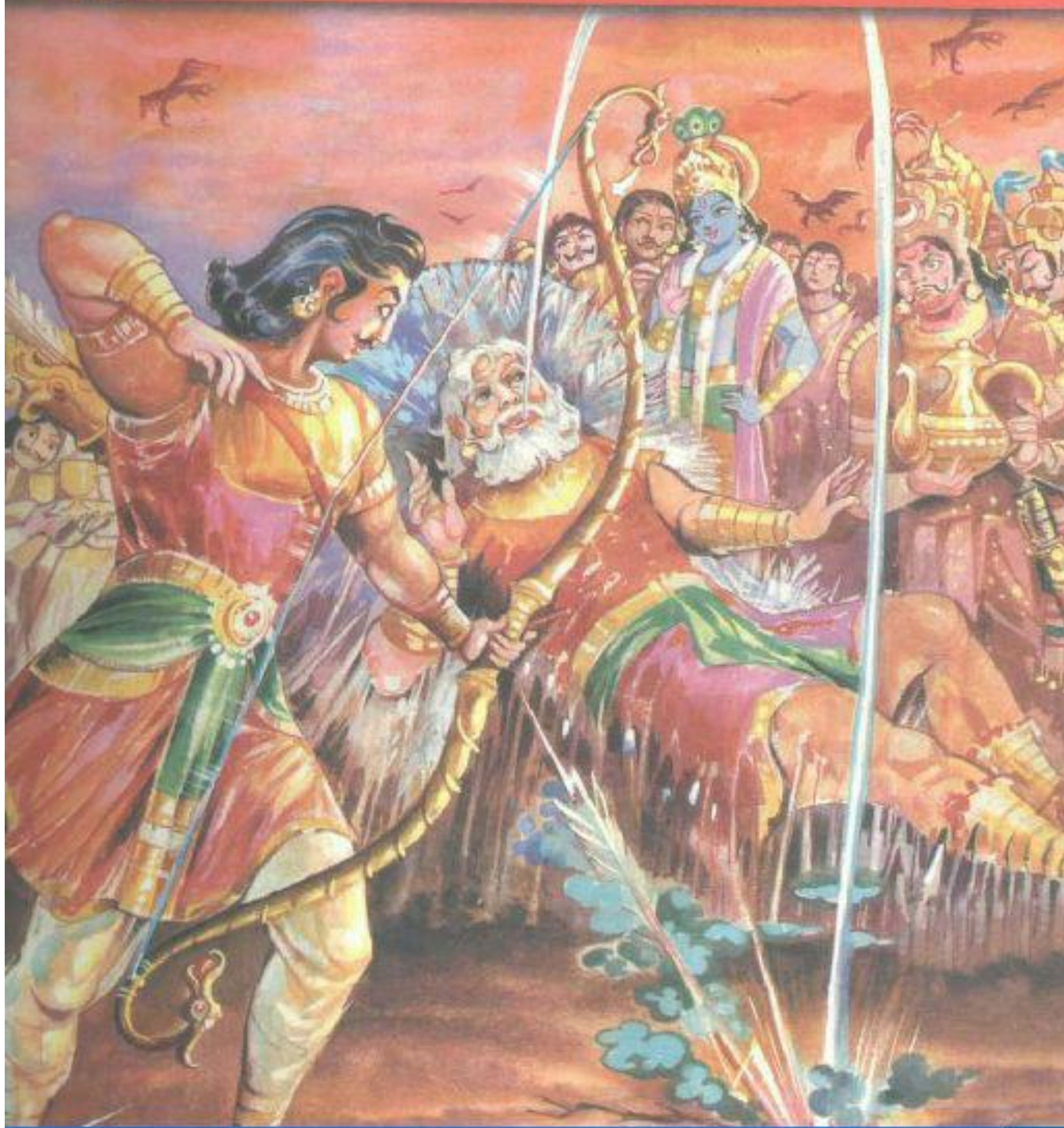
जानेवारी २००१ Rs. 10/-

चांदोबा

खास बातम्या

इ.स. २००० मधील विक्रम

२००० सालांत कांही आगळे विक्रम केले गेले.

• तुम्हाला हातांत मायक्रोफोन घेऊन १०४ तास बसायला कसे वाटेल? मलेशियांत राहणाऱ्या बरहान मोहतरुद्दीन या डिस्क-जॉकीने हा विक्रम ऑक्टोबरमधें केला. कुआला लंपुरमधल्या बेस्ट १०४ रेडियोसाठीं तो काम करीत होता. गाण्यांच्या रेकॉर्डस् लावायच्या व अधूनमधून त्या गाण्यांबद्दल खुसखुशीत गप्पा मारत टीकाटिप्पणी करायची हे काम होते. त्याने रविवारी रेकॉर्डस लावायला जी सुरवात केली ती त्याने शुक्रवारी संपवली. दर सहा तासानंतर तो पंधरा मिनिटांची सुटी घेई. यापूर्वीचा असा विक्रम ९४ तासांचा होता.

• लार्स-गोरन कार्लसन हा स्वीडनचा चित्रपट कलाकार त्याच्या संवादाबद्दल प्रसिद्ध आहे. माल्मो इथल्या पुस्तक प्रदर्शनांत सप्टेंबरमधें त्याने गोष्टी वाचून दाखवण्याचे काम केले. मात्र मुलांना नव्हे हं, प्रौढांना! प्रदर्शनांत स्वीडनचे सर्वश्रेष्ठ लेखक ऑगस्ट स्ट्रिंडबर्ग यांच्या पुस्तकाची जाहिरात चालली होती. स्ट्रिंडबर्ग यांची पांच पुस्तकें कार्लसन यांना दिली होती. आणि ती त्यांनी सतत २५ तास मोठ्याने वाचून दाखवली. शनिवार रविवारी हे वाचन झाले. दर तासानंतर ते पांच मिनिटांची विश्रांति घेत. यापूर्वीचा विक्रम २४ तास २४ मिनिटे होता. सुदैवाने कार्लसन यांचा आवाज बिलकूल बसला नाही. पण झोंप येऊं नये म्हणून त्यांना शर्थीचे प्रयत्न करावे लागले. त्यांचे श्रोते जागे होते की नाही? कुणास ठाऊक!

• ऑस्ट्रियाच्या हॅन्स श्वाइनि लिहीलेले एक पत्र त्याच्याकडे तब्बल ४४ वर्षानंतर परत पोंचले. १९५६ सालचे ऑलिंपिक खेळ पाहायला श्वार्झ बोटीने ऑस्ट्रेलियाला गेला होता. प्रवासांत त्याने एक पत्र इंग्लिश व जर्मनमधें लिहीले, तो कागद एका बाटलींत घालून बाटली सीलबंद केली, आणि ती बाटली त्याने हिंदी महासागरांत फेंकली. समुद्राच्या लाटांवर ती बाटली कुठेही गेली असती. पण गंमत म्हणजे ऑस्ट्रियाला रामराम ठोकून न्यूझीलंडमधें जिथें श्वार्झ स्थायिक झाला त्या गांवाच्या किनाऱ्यावरच ती बाटली येऊन विसावली. त्याला जेव्हां ही गोष्ट ऑक्टोबरमधे समजली, तेव्हां तो उद्‌गारला, "दहा लाखांत एखादीच अशी योगायोगाची घटना असेल."

• जगांतल्या सर्वांत उंच पर्वताच्या शिखरावर चढणारे 'अेव्हरेस्टर्स' बहुतेक वेळां बेस कॅंपहून निघाल्यापासून दोन ते चार दिवसांत शिखरावर पोंचतात. पण शेरपा बाबू छिरी ह्याने २००० च्या मोसमांत १७ तासाला चार मिनिटे कमी, इतक्या कमी वेळांत पोंचण्याचा विक्रम केला. चौतीस वर्षांचा छिरी अेव्हरेस्टवर प्रथम चढून गेला त्यावेळेस तो फक्त तेरा वर्षांचा होता. एका परदेशी गिर्यारोहकांच्या पथकाबरोबर तो साधा हमाल म्हणून गेला होता. १९८९ सालीं तो एकटाच अेव्हरेस्ट चढला आणि त्यानंतर तो दहा वेळां माऊंट अेवरेस्टच्या शिखराबर गेलेला आहे. १९९५ सालीं तर तो चौदा दिवसांत दोन वेळां चढला. १९९९ सालीं तो ऑक्सिजनच्या बाटल्यांशिवाय एकवीस तास शिखरावर थांबला. असं करणारा तो पहिलाच वीर होता. त्याचं निरीक्षण आहे की बहुतेक 'अेव्हरेस्टर्स' शिखरावर त्यांचे पाय टेकलेले आहेत, असे फोटो काढून होईपर्यंतच त्या पर्वतमाथ्यावर थांबतात. छिरी हे विक्रम वेगळ्या कारणासाठीं करीत आहे. त्याला त्याच्या खेड्यांत शेरपा मुलांसाठी एक शाळा काढायची आहे. त्याला स्वत:ला शाळेंत जाऊन शिकायची संधी मिळूं शकली नव्हती!

या महिन्यांत जन्मलेली श्रेष्ठ व्यक्ती

''भूतकाळांतला हिंदुस्तान आपल्याला पुन्हां जिवंत करता येणार नाही. पण भविष्यकाळांतल्या भारतवर्षाला घडवणें, त्याला चांगला आकार देणें हे आपल्यावर अवलंबून आहे. हा देश जो बनणार आहे त्यांत वंशभेद, वर्णभेद किंवा पंथभेद यांना स्थान असणार नाही.... आपण प्रथम भारतीय आहोत आणि अखेरपर्यंत भारतीयच असूं हे ध्यानांत ठेवूं या!''

ही हांक शंभर वर्षांपूर्वी महादेव गोविंद रानडे या एका महान समाजसुधारक व शिक्षणतज्ञाने दिली होती. त्या सभेंत त्यांच्यानंतर बोलणाऱ्या प्रत्येक वक्त्याच्या भाषणांत त्यांच्या शेवटच्या वाक्याचा प्रतिध्वनी येत होता.

महादेव गोविंद रानडे

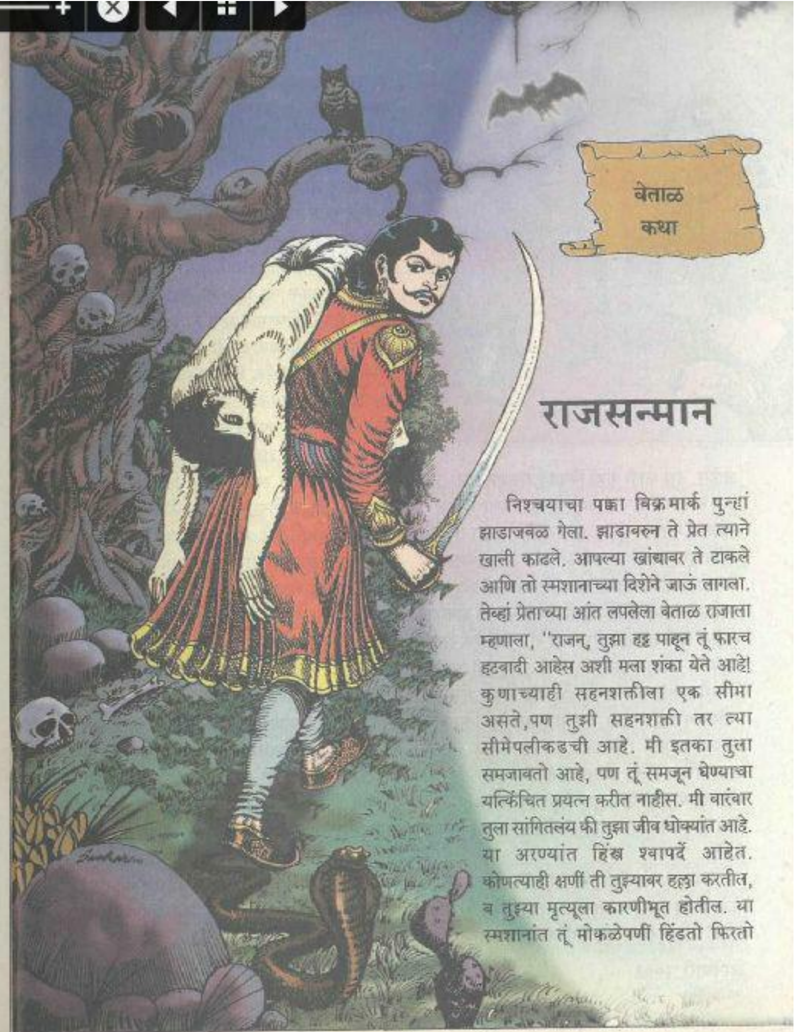
त्यांनी अनेक सामाजिक सुधारणांचा पाठपुरावा केला. स्त्रियांना शिक्षण मिळावे अशी त्यांना तळमळ होती. त्याकाळचा समाज फारच कर्मठ होता आणि या स्त्रीशिक्षणा-मागची भूमिका समजून घेत नव्हता. त्यांनी समाजाला स्वतःच उदाहरण घालून द्यायचे ठरवले. त्यांची अकरा वर्षांची पत्नी अशिक्षित होती. तिला शिकवायचे त्यांनी ठरवले. छोट्या रमाबाईला शिकवण्यासाठी जेव्हां त्यांनी एका इंग्लिश महिलेला विनंती केली, तेव्हां त्यांच्या घरांतल्या इतर बायका चिडल्या होत्या. मिस हरफर्ड शिकवणी संपवून गेल्या की रमाबाईंना पुन्हां आंघोळ करावी लागत असे.

महादेवरावांचा जन्म १८ जानेवारी १८४२ रोजीं नाशिक जिल्ह्यांतल्या निफाड या गांवी झाला. त्यांचे वडील गोविंदराव रानडे कोल्हापूर संस्थानात एक अधिकारी होते. असं सांगतात की एकदा त्यांची आई गोपिकाबाई, छोटा महादेव व नवजात बहीण दुर्गा, अशी बैलगाडीतून कोल्हापूरला येत होती. तीन वर्षांचा महादेव बैलगाडीतून घसरून रस्त्यांत पडला. ते कुणाच्याच लक्षांत आले नव्हते. सुदैवाने गोपिकाबाईंचे बंधू घोड्यावरुन मागून येत होते. त्यांनी 'मामा, मी पडलोय' हे भाच्याचे शब्द ऐकले. त्यांनी महादेवला उचलून घेतले व घोड्याला टांच मारून ते गाडीजवळ पोंचले. त्या प्रसंगानंतर गोपिकाबाईंची महादेववर विशेष ममता राहिली.

कोल्हापूरच्या मराठी शाळेंत रानड्यांचे शिक्षण झाले. तेरा वर्षांचे ते झाले तेव्हां पुढील शिक्षणासाठी त्यांना मुंबईला एल्फिन्स्टन इन्स्टिटयूटमध्यें पाठवण्यांत झाले. नंतर त्यांनी एम.ए., एल.बी, व एल्.एल्.बी. (ऑनर्स), या पदव्या मिळवल्या. मॅट्रिकपासून प्रत्येक परीक्षेंत ते उत्कृष्ट यश मिळवून उत्तीर्ण झाले.

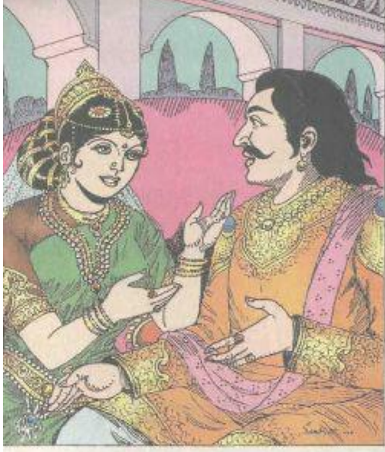
विधवाविवाह ही सुधारणा अंमलात आणण्याचा त्यांनी आटोकाट प्रयत्न केला. ते जेव्हां बॉंबे लेजिस्लेटिव्ह काऊन्सिलचे कायदेसभासद झाले, तेव्हां त्यांनी हिंदू कायद्यांत अनेक दुरुस्त्या करण्यांत महत्वाची भूमिका निभावली. विधवांच्या पुनर्विवाहाला सरकारी मान्यता मिळाली.

भारताचा हा खरा सुपुत्र १६ जानेवारी १९०१ रोजीं निधन पावला.

राजसन्मान

निश्चयाचा पक्का विक्रमार्क पुन्हां झाडाजवळ गेला. झाडावरुन ते प्रेत त्याने खाली काढले. आपल्या खांद्यावर ते टाकले आणि तो स्मशानाच्या दिशेने जाऊं लागला. तेव्हां प्रेताच्या आंत लपलेला वेताळ राजाला म्हणाला, ''राजन्, तुझा हट्ट पाहून तूं फारच हटवादी आहेस अशी मला शंका येते आहे! कुणाच्याही सहनशक्तीला एक सीमा असते,पण तुझी सहनशक्ती तर त्या सीमेपलीकडची आहे. मी इतका तुला समजावतो आहे, पण तूं समजून घेण्याचा यत्किंचित प्रयत्न करीत नाहीस. मी वारंवार तुला सांगितलंय की तुझा जीव धोक्यांत आहे. या अरण्यांत हिंस्र श्वापदें आहेत. कोणत्याही क्षणीं ती तुझ्यावर हल्ला करतील, व तुझ्या मृत्यूला कारणीभूत होतील. या स्मशानांत तूं मोकळेपणीं हिंडतो फिरतो

आहेस. तुझं कांही कुणी बिघडवूं शकणार नाही असं तुला वाटतंय! तुझ्या राज्यांत परत जाण्याची गोष्ट तूं काढतच नाहीस. तूं एक राजा आहेस आणि राजाचा कांही एक निश्चित धर्म असतो, हे तूं विसरलेला दिसतो आहेस. तुझ्या राज्यांत बराच गोंधळ आहे आणि तिथल्या परिस्थितीशी तूं सामना करुं शकणार नाहीस अशी तर खरी गोष्ट नाही ना? माझं ऐक आणि आपल्या राज्यांत परत जा. राजा शंतनूलाही अशाच समस्येला तोंड द्यावं लागलं होतं. एक दिवस अचानक त्याला वाटलं, त्याला त्याच्या समस्येचं निराकरण करण्याचा मार्ग सांपडला. पण ही केवळ त्याची आत्मवंचना होती, त्याचा फक्त भ्रम होता. त्याची गोष्ट माझ्याकडून ऐक. तुझा थकवा जरा कमी होईल." असं म्हणून वेताळाने शंतनूची गोष्ट सांगायला सुरवात केली.

"फार फार पूर्वीची गोष्ट आहे ही. विदर्भ देशांत राजा शंतनू राज्य करीत होता. त्या वेळेस राज्यांत सुबत्ता नांदत होती. पण धार्मिक झगडे असल्यामुळें राज्यांत शांतता नव्हती. शिवभक्त आणि विष्णुभक्त लहानसहान कारणांवरुन एकमेकांशी भांडत होते. एकमेकांची मंदिरे उध्वस्त करीत होते. लुटालूट होत होती. तेवढ्यानेच समाधान झालं नाही तर मारामारी करण्यास, व विरुद्ध असलेल्यांना ते ठार मारण्यास कमी करत नव्हते.

शंतनूच्या लक्षांत आलं की ही धार्मिक भांडणे अशीच चालूं राहिली तर राज्य खिळखिळे होईल व शत्रू ही संधी साधतील. त्याने मंत्र्यांचा सल्ला घेतला. शिवभक्त मंत्र्यांनी मत दिले की वैष्णवभक्ती निषिद्ध मानली जावी. विष्णुभक्त मंत्री तर त्याही पुढे गेले. शिवाचे नांव उच्चारायलाच बंदी घालावी, असा विचार त्यांनी मांडला. धार्मिक भेदभाव मंत्र्यांच्या मनांतही पक्के ठाण मांडून बसलेले आहेत हे राजाच्या लक्षांत आले आणि तो काळजींत पडला.

विवेकवती ही शंतनूची पत्नी होती. राजाच्या काळजीचे कारण समजल्यावर तिने विचारलं, "महाराज, आपण शिवभक्त आहात की विष्णुभक्त?"

"मी देशभक्त आहे. माझी प्रजा या दोन्ही देवांची पूजा करते. तेव्हां हे दोन्ही देव माझे आराध्यदेव आहेत" शंतनू म्हणाला.

"आपली पुराणें तर सांगतात की शिव व वैष्णवांचे रूप वेगळे असेना कां, ते दोन्ही एक आहेत. आणि भगवानही एकच आहे. शिवाच्या रूपांत विष्णूची आणि विष्णूच्या रूपांत शिवाची आराधना करणे ही आपली परंपरा आहे. शिव केशव एक आहेत. हे सत्य पटवून देण्यासाठीं कुठेकुठे हरिहरनाथाची मंदिरेदेखील बांधलेली आहेत. हल्ली मात्र त्यांची देखभाल फारशी होत नाही. आपण हरिहरनाथाच्या माहात्म्याचा प्रचार करायला हवा. प्रजेंत या विचाराचा पाठपुरावा करावा. त्याच्यामुळें, प्रजाजनांच्या विचारसरणींत, त्यांच्या दृष्टीकोनांत, बदल होण्याची शक्यता आहे." विवेकवतीने उपाय सुचवला.

शंतनूने हंसून म्हटले, "हरी व हर हे दोन वेगवेगळे नसून एकच आहेत, हे जनतेला समजावून सांगणे हे फारसे कठीण काम नाही. पण कांही स्वार्थी मंडळी धर्माच्या नांवावर जनतेला भडकवतात. धार्मिक एकी स्थापन होण्याच्या मार्गात ही मंडळी अडथळे निर्माण करतात. मला ते धर्मद्रोही ठरवतील. आणि प्रजेला माझ्याविरुद्ध जाण्यास चिथावणी देतील. असं झालं तर माझ्या संरक्षणासाठी मला सैन्यबळाचा उपयोग करावा लागेल. आणि ते मला मुळींच आवडणार नाही. रक्ताचे पाट वाहाणे हे माझ्या सिद्धांताच्या आणि आदर्शांच्या विरुद्ध आहे."

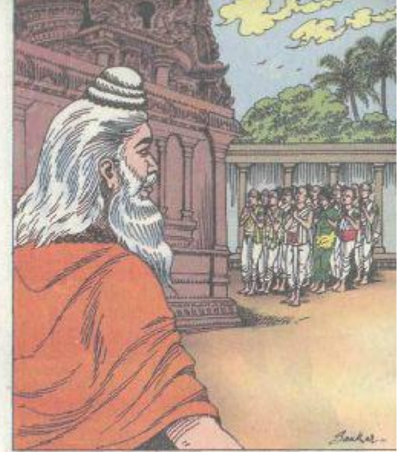
"आपण प्रजाजनांच्यामधें राजा शंतनू म्हणून जाऊंच नका. आपण हरिहरनाथ नांवाचा एक योगी बनून त्यांना उपदेश करावा." विवेकवतीने सांगितले.

"स्वार्थी वृत्तीची मंडळी जेव्हां महाराजांच्या विरुद्ध लोकांना प्रक्षुब्ध करण्याचा प्रयत्न करायला लागतात, तेव्हां ते काय एका योग्याची पर्वा करतील? खरी परिस्थिती कळली तर राज्यभर खळबळ माजणार नाही कां?" राजाने प्रश्न केला.

या समस्येचे निराकरण करण्यासाठी विवेकवती-जवळ एक अचूक उपाय होता.

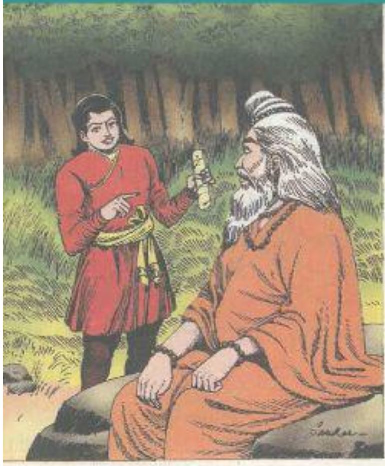
राणीच्या बालवयांत त्यांच्या राजवाड्यांत एक मुनी येऊन राहिले होते. छोट्या राजकन्येने त्यांची मोठ्या श्रद्धेने सेवा केली होती. परत जाताना मुनींनी प्रसन्न होऊन तिला एक जादूची आंगठी दिली, आणि सांगितले, "ही आंगठी जो घालील त्याच्यावर शस्त्र किंवा अस्त्राचा कांहीही परिणाम होणार नाही. निसर्गाची शक्तीदेखील त्याच्यावर आपला प्रभाव पाडूं शकणार नाही. पण एक लक्षांत ठेव. या आंगठीचा उपयोग फक्त लोकहितासाठीं होणारे एखादे कार्य असेल त्यासाठीं करता येईल, आणि ही आंगठी आपले सामर्थ्य त्यावेळेस दाखवूं शकेल."

राणीने शंतनूला ही कथा सांगून म्हटले, "आजपर्यंत मी ही आंगठी आपल्या देवघरांत गुप्तपणें

लपवून सुरक्षित ठेवली होती. आता हिचा उपयोग प्रजाजनांसाठी होऊं दे. या आंगठीचा उपयोग करण्याची वेळ आली आहे." एवढं बोलून विवेकवती ती आंगठी घेऊन आली व राजाला तिने ती आंगठी दिली.

ती आंगठी राजाने आपल्या बोटांत घातली आणि त्याचे एका योग्यांत रूपांतर झाले. राजाने राणीच्या हुशारीची प्रशंसा केली आणि तो मोठ्या आत्मविश्वासाने प्रजाजनांत जाऊन मिसळला. हरिहरनाथाचा प्रचार करण्यांत राजा गुंतला. लोकांना उपदेश करूं लागला. शिव व विष्णु हे वेगवेगळे नसून एकाच देवाची दोन नांवे आहेत असं सांगूं लागला. लोक तऱ्हेतऱ्हेने त्याला त्रास देऊं लागले. परंतु जसा हिरण्यकशिपुच्या प्रहारांचा प्रल्हादावर कांहीच परिणाम झाला नाही, त्याचप्रमाणें गोंधळलेली जनता राजाला कांहीही करुं शकली नाही. पण जनता कांही हिरण्यकशिपुसारखी दुष्ट थोडीच होती? जनतेचे मत लौकरच बदलले. राजाने सांगितल्याप्रमाणे लोक शिव

व विष्णूची पूजा सारख्याच रूपांत करायला लागले. स्वार्थी दुष्ट बुद्धिवाद्यांचा खेळ संपून गेला. त्यांनी आपला पराजय स्वीकारला.

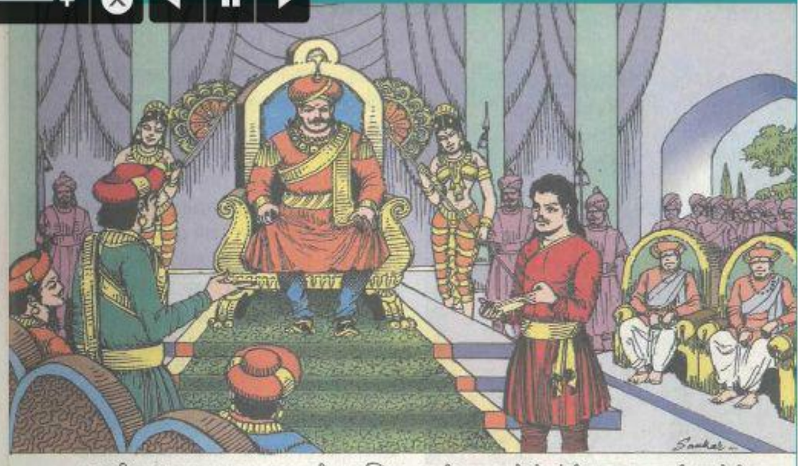
आपल्या या विजयाचा शंतनूला खूप आनंद झाला. जेव्हां तो राजधानीला परत येत होता तेव्हां एका निर्मनुष्य रस्त्यावर एका तरुणाने त्याच्यावर हल्ला केला. राजा बळकट होता त्यामुळें बघताबघता त्याने त्या तरुणाला पकडले. राजा त्याला म्हणाला, "मी हरिहरनाथ योगी आहे. परमेश्वराच्या कृपेने मला एक अमोघ शक्ती प्राप्त झालेली आहे. तुला हे ठाऊक नव्हते म्हणून तूं हल्ला केलास, तरीही मी कांही तुला रागावणार नाही. फक्त मला इतकंच सांग की तूं माझ्यावर हल्ला कां केलास?"

त्या तरुणाने राजाकडे अत्यंत तिरस्काराने पाहून म्हटले, "मी जाणूनबुजून तुमच्यावर हल्ला केला आहे. तुम्ही कोण आहात नि तुमचं ध्येय काय आहे हे मला ठाऊक आहे. योगामुळें सिद्धी प्राप्त करता येते, आणि त्या शक्तींच्यामार्फत जनतेला योग्य मार्गावर आणता येतं. पण तूं आपल्या शक्तीचा दुरुपयोग केला आहेस. आपल्या देशांत जे अराजक माजले आहे त्याचे खरे कारण आहे दैवभक्ती! कोणत्याही देशाची उन्नति व्हायला हवी असेल, तर त्यासाठी नास्तिकताच हवी ! तुम्ही लोकांच्या दैवभक्तीचा मार्ग बदलला आहेत, पण त्यांच्या मनांत दैवभक्तीबद्दल जे अज्ञान आणि मूर्खपणा ठसलेला आहे, भिनलेला आहे, त्याच्यापासून तुम्ही लोकांना वांचवू शकला नाहीत. तेव्हां तुम्हाला वाटतो तसा हा तुमचा विजय नसून उलट पराजय आहे."

शंतनूने उत्तर दिले, "या जगांत जास्तीत जास्त लोक आस्तिक आहेत. दैवावर श्रद्धा असणे हा एक अद्‌भुत विश्वास आहे. साऱ्या जगांत दैवाची भक्ती या एका नांवाखाली कितीतरी चांगली कामें होत राहातात. जेव्हां ही दैवभक्ती मूढभक्ती बनते, तेव्हां लोकांच्या मनांतली माणुसकीची भावना दूर होऊं लागते. त्यांच्यात आणि जनावरांत कांहीही फरक राहात नाही. म्हणून माझा विश्वास आहे की अशा गोंधळून गेलेल्या लोकांना योग्य मार्गावर आणणें हे आपले कर्तव्य आहे. आणि तेच आपले ध्येयदेखील असायला हवे. या विश्वासाच्या बळावर मी तसा प्रचार केलेला आहे. माझ्याप्रमाणे तूदेखील या विचारांचा प्रचार जर लोकांच्यामध्ये केलास तर तुझं कल्याण होईल."

त्यावर त्या तरुणाने आपले एक काव्य राजा शंतनूला वाचून दाखवले. शंतनूने अतिशय खूष होऊन त्याला म्हटले, "तूं फारच उत्तम काव्यरचना केली आहेस. जर तूं ही राजाला ऐकवलीस तर दरबारांत तुझा सन्मान होईल."

त्यानंतर दोघेही आपापल्या वाटेला लागले. राजधानीला परत आल्यावर राजाने राणीला ती आंगठी परत दिली. एक दिवस राजा दरबारांत सिंहासनावर बसला होता. त्यावेळेस तो नास्तिक युवक तिथें आला. राजाची अनुमती घेऊन भरसभेंत त्याने

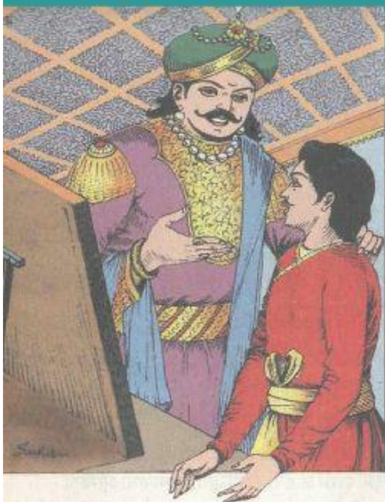
आपली काव्यरचना वाचून दाखवली. उपस्थित मंडळींनी टाळ्या वाजवून त्याचे कौतुक केले. शंतनूनेही त्याची स्तुती करुन म्हटले. "मुला, तू एक प्रतिभावंत कवी आहेस. तुझे काव्य दहा हजार रुपयांचे बक्षीस मिळवण्याच्या योग्यतेचे आहे."

यावर मंत्र्यांनी उठून मधेंच हस्तक्षेप करीत म्हटले, "महाराज, हे अगदी खरं, की या तरुणाचं काव्य श्रेष्ठ आहे. पण यांत परमेश्वराची टर उडवलेली आहे; देवाला कधीकधी दोषी ठरवलेलं आहे. आपल्या देशांतली आस्तिक मंडळी त्याच्याशी सहमत होणार नाहीत. उलट हे वाचून त्यांच्या मनाला फार दुःख होईल. म्हणून या काव्याचा राजसन्मान होऊं शकणार नाही."

शंतनूने मान डोलावून मंत्रीजींच्या तर्काशी आपण सहमत असल्याचे दर्शवले. आणि त्या तरुणाला एकांतात भेटण्यास सांगितले. जेव्हां राजाला भेटायला तो तरुण आला, तेव्हां शंतनूने त्या युवकाला सांगितलं, "तुझं काव्य उत्तम आहे निश्चित ! आणि तुझे विचार आणि विश्वास याचा प्रसार करण्याची तुझी इच्छा आहे. तेव्हां मी तुला माझ्यापाशी असलेली सत्ती देण्यास अनमान करणार नाही. मात्र त्या शक्तीचा उपयोग केवल लोकहितासाठीच झाला पाहिजे हे नीट ठेव. स्वतःच्या स्वार्थी हेतूसाठी नव्हे!"

त्या युवकाने नकार देत म्हटले, "प्रत्येकजण योगी होऊं शकणार नाही. लोकहितासाठी मी काय करूं शकणार? असली अनेक काव्यें लिहावीत अशी माझी मनीषा आहे. या देशांत माझ्या कवितेला जर राजाश्रय मिळाला तर मी आणखी अनेक कविता लिहूं शकेन. नाहीतर जगण्यासाठी मला काबाडकष्ट करायला लागतील. तेव्हां ह्या काव्यांबद्दलचा नाद विसरून जाणे हेच श्रेयस्कर होईल."

त्यावर शंततूने त्याला एक चित्र देऊन सांगितले, "नगरांतला प्रमुख सराफ रत्नाकर याच्याकडे जाऊन त्याला हे चित्र विकत दे. तो तुला त्याचे दहा हजार रुपये देईल. नंतर तू आणखी कांही कविता लिही व त्या माझ्याकडे घेऊन ये. तोपर्यंत मी आणखी एक चित्र रंगवून ठेवीन. परंतु एक मात्र लक्षांत ठेव. कोणत्याही परिस्थितींत हे चित्र मी काढलंय हे गुपित

रत्नाकरला समजता कामा नये."

तो तरुण आश्चर्यचकित झाला नि राजाला म्हणाला, "महाराज, आपण आपले चित्र विकून मला पैसे द्यायची काय आवश्यकता आहे? आपला खजिना कांही रिकामा थोडाच आहे? कवी आणि कलाकार, यांचा सत्कार करण्याची रीत या देशांत नाही कां?

शंतनू हंसून बोलला, "अर्थातच आहे. आमच्या देशातही कवि, लेखक व कलाकार यांचा सन्मान होतो. परंतु देशाचा अर्थ राजा नव्हे, प्रजा आहे. मी प्रजेचा प्रतिनिधी आहे, म्हणून मी प्रजेचे निर्णय मानतो व ते अंमलात आणतो. तुझे काव्य प्रजेचा आदर मिळवूं शकले नाही, म्हणून तूं राजसन्मानास पात्र ठरला नाहीस. जोपर्यंत तुझे विचार तू इतरांच्यावर लादत नाहीस, तोपर्यंत तुझे विचार व्यक्त करण्याचे तुला पूर्ण स्वातंत्र्य आहे. मी कांही तुझ्या काव्यावर बहिष्कार घालणार नाही. खरोखरच मला तुझी रचना आवडली. म्हणून मी माझ्या फावल्या वेळांत जे काम करतो आणि त्यांतून जी कमाई होते, त्यांतून मी तुझा सत्कार करतो आहे. रत्नाकर हा कलाप्रिय व्यापारी आहे. त्याला अशी चित्रे खूप आवडतात. पण जर त्याला कळले की हे चित्र ही राजाने काढलेली कलाकृती आहे, तर तो त्या चित्राची किंमत वाढवील. या चित्राची योग्य किंमत त्याने तुला द्यावी अशी माझी इच्छा आहे. म्हणून मी माझं नांव तू त्याला सांगता कामा नयेस असं सांगितलं."

त्या तरुणाने दोन्ही हात जोडून राजाला वंदन केले आणि तो म्हणाला, "महाराज, एक राजा इतका आदर्शवादी असूं शकतो याची मी कल्पनादेखील करुं शकलो नसतो. मी खरा नास्तिक आहे. पण मला आपल्यांतच परमेश्वर दिसतो आहे. यापुढें मी कोणत्याही सन्मानाची इच्छा करणार नाही. आजपासून माझ्यापुढें आपला आदर्श आहे. स्वतःचा चरितार्थ मी कष्ट करुनच चालवीन."

शंतनूने त्याच्या खांद्यावर प्रेमाने हात ठेवला नि म्हटले, "जनता मूर्खपणाच्या आहारी जाणार नाही, याच्यासाठी तुझ्यासारख्या कवी व लेखकांची नेहमीच जरूर असते. जर मी तुझ्यासारख्या प्रतिभावंताचा सन्मान करून कलेची कदर केली नाही, तर माझ्यासारख्या हौशी कलावंतांना चित्रें रंगवायची स्फूर्ति कुठून मिळेल? कोणत्याही कलेला कांहीतरी प्रयोजन आवश्यक असतं. माझी कला तुझ्या काव्यरचनेला प्रोत्साहन देईल. तुला जर माझ्यांत परमेश्वर दिसूं लागला तर तूं ज्या कविता यापुढें लिहीशील. त्या काव्यरचनांमुळें मानवाचे कल्याण होईल. हे चित्र घेऊन जा. रत्नाकरने चित्रकाराचे नांव सांगण्यासाठी हट्ट धरला तरी तू गप्प बैस. कोणत्याही परिस्थितींत माझं नांव सांगायचं नाही."

तो तरुण मोठ्या नम्रपणें म्हणाला, "महाराज, भर दरबारांत महाराज म्हणून आपण माझा सन्मान

करूं शकला नाहीत. परंतु तुम्ही दिलेला हा उपदेश व मदत ही मी दरबारांतल्या सन्मानापेक्षां श्रेष्ठ समजतो. आपण सांगितलेल्या सल्ल्यानुसार आणि दिलेल्या सूचनांनुसार मी माझ्या आयुष्याची यापुढची वाटचाल करीन. एक ना एक दिवस आपल्या दरबारांत आपल्या हातून मला पुरस्कार मिळेल याची मला खात्री आहे."

वेताळाने ही गोष्ट सांगून नंतर म्हटले, "राजन्, राज्य चालवणें हे तरवारीच्या पात्यावर चालण्या-सारखे कठीण आहे. राज्यांत निरनिराळ्या पंथाचे लोक असतात. आस्तिक असोत वा नास्तिक, सारेच आपला पंथ योग्य समजत असतात. ते आपसांत भांडत राहातात. आणि हेही कांही अस्वाभाविक नाही. साऱ्या जगाला वाटतं की राजाला अशा वेळेला अनेक कटकटींशी सामना करावा लागतो आहे. तेव्हां अशा त्रासदायक लोकांशी राजाने कडक धोरण स्वीकारले पाहिजे. वेळ आलीच तर त्यांना कडक शिक्षादेखील द्यावी. असं करण्याऐवजीं चांगल्यागोष्टींबद्दल बोलून, उपदेश करून त्यांचे हृदयपरिवर्तन करणें तरी शक्य आहे कां? आणि समजा, ते शक्य झालं, तरी तो विजय तात्पुरताच नाही कां? असले लोक कोणत्याही क्षणीं आपला अविश्वास प्रकट करूं शकतात, मत बदलतात आणि बंड करायला पेटून उठतात. अशा तात्पुरत्या विजयावर विश्वास ठेवून राजा शंतनूने चुकीची समजून करुन घेतली. त्याला वाटले की ही समस्या आपण सहजगत्या सोडवली. मी तर म्हणेन की हा त्याचा केवळ भ्रम होता. ही तर शुद्ध स्वतःची फसवणूक होती. खरं की नाही? आपणच आपल्याला धोका दिल्यासारखी? माझ्या या शंकांची उत्तरें तुला माहीत असूनही जर तू गप्प बसलास तर तुझे मस्तक फुटून त्याचे तुकडेतुकडे होतील."

विक्रमार्कानि सांगितलं, "मानव समाज हा चेतनारहित किंवा न बदलणारा, असा नसतो. परिवर्तन आणि परिणाम ही समाजाची सहज लक्षणें आहेत. म्हणून परिस्थितीला अनुरूप असा व्यवहार राजाला करावा लागतो. समस्यांचे निराकरण करावे लागते. लोकांची आपसांतली भांडणें मिटवावी लागतात.

राजा शंतनूने हेच धोरण ठेवलं. नैतिक समस्या कांही फक्त शिक्षा करण्याने सुटत नाहीत. माणसांच्यामधील फरक, धर्मांच्यामधले फरक हे नेहमीच राहातील. अशा समस्याचे कायमचे निराकरण होईल असं समजणं हा केवळ भ्रम आहे."

राजाचे मौन भंग करण्यांत सफल झालेला वेताळ शवासहित अदृश्य झाला आणि पुन्हां झाडावर जाऊन बसला.

नशीबवान

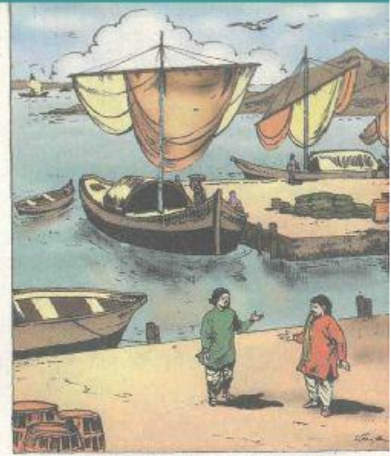
गोपालनगर एक लहानसा गांव आहे. खूप वर्षांपूर्वी तेथे रसीला नांवाचा एक व्यापारी राहात होता. त्याला भाग्यवर्मा नांवाचा एक मुलगा होता. त्याच्या जन्मानंतर रसीलाची व्यापारांत मोठ्या प्रमाणांत वाढ झाली होती. परंतु भाग्यवर्माने तारुण्यांत प्रवेश करताना सर्व कांही उलटे झाले. पत्नी अचानक मरण पावली. व्यापार करण्यासाठी गेलेली जहाजे समुद्रांत बुडून खूप नुकसान झाले. जवळपासच्या राज्यांत विकण्यासाठी पाठवला जाणारा माल जंगलामध्ये चोरांनी पूर्णपणें लुटला. अशा रीतीने रसीलाची सर्व संपत्ती नाहीशी होत गेली व लवकरच तो निर्धन, गरीब झाला. या सर्व आघातांमुळे तो आजारी पडला.

आपले शेवटचे दिवस जवळ आलेले पाहून त्याने आपल्या मुलाला, भाग्यवर्माला जवळ बोलावले व म्हटले - ''बाळा, तुझ्या जन्मानंतर माझ्या व्यापारांत खूप वाढ झाली, त्यामुळें मी तुझे नांव भाग्यवर्मा ठेवले. परंतु आत्ता आपली सध्याची स्थिती अतिशय गंभीर आहे. आपल्याकडे जे होते ते सर्व आपण गमावले आहे. देव आपल्यावर इतका कां निष्ठुर झाला आहे मला समजत नाही. कुठलं पाप केलं म्हणून ही शिक्षा भोगावी लागते आहे हेच मला कळत नाही. आणि आता माझा मृत्यूही अगदी जवळ आला आहे. तुला या जगांत एकट्याला सोडून, अनाथ करून मी मरणाला सामोरा जाणार आहे. तुझ्या भविष्याची चिंता मला लागून राहिली आहे, खूप दुःखही होत आहे. पण काय करूं? उपाय नाही.'' डोळ्यांत आंसू आणि भरल्या कंठाने तो म्हणाला.

भाग्यवर्माने आपल्या वडिलांना धीर दिला व म्हणाला, - ''नारळांत ज्याप्रमाणे पाणी येते, त्याप्रमाणे संपत्तीसुद्धा येते. ती पाहता पाहता नाहीशीही होते. तुफान, वादळ आलं की पिकाची हानी होते. त्यामुले शेतकऱ्यांचे अपार नुकसान होते. जर तो वरुणदेवावर व पृथ्वीवर नाराज होऊन कांहीही न करता स्वस्थ बसला, व शेती केली नाही, तर त्याचा उदरनिर्वाह कसा होईल? तो आपल्या कुटुंबियांना कसे पाहणार ? हीच गोष्ट व्यापाराच्या संदर्भातही लागू पडते. व्यापारांत नुकसान झाले तर व्यापाऱ्याने हताश होऊन स्वस्थ बसून चालणार नाही. त्याने पुन्हां पुन्हां प्रयत्न केले पाहिजेत. आपण मोठ्या प्रेमाने माझे नांव भाग्यवर्मा ठेवले. माझे नांव योग्य आहे की नाही ते भविष्यच सागेल. माझ्या प्रयत्नांना यश मिळूं दे, असा मला फक्त आशिर्वाद द्या.''

संदीप

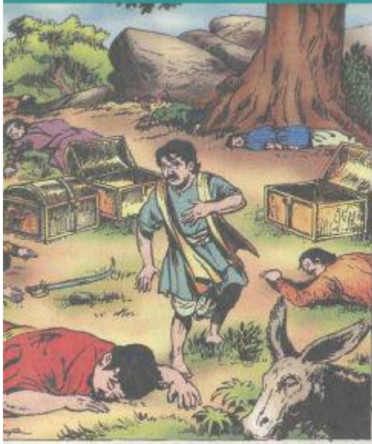
आपल्या मुलाच्या आत्मविश्वासाचे कौतुक करत रसीला म्हणाला, ''बघ बाळा, तूं याच गांवात राहून व्यापार केला पाहिजे असे कांही नाही, तसेच मी ज्याचा व्यापार केला, त्याचाच व्यापार तूं करावा अशीही कांही जरुरी नाही. तू तुला हवा असेल त्या वस्तूंचा व्यापार करूं शकतोस. सुरवातीला मी तर लहान लहान जहाजातून येणाऱ्या वस्तूंवर करवसुलीचे काम करत असे. चक्रधर नांवाचा माझा मित्र आहे, त्याला तू भेट, त्यानेच मला ती नोकरी दिली होती. तुला पण तो नोकरी देईल. ती नोकरी तू मन लावून कर. माझा आत्मा नेहमी तुझ्याबरोबर असेल.''

रसीलाच्या मृत्यूनंतर भाग्यवर्मा चक्रधरला भेटला. त्याच्याजवळ छोट्या छोट्या अनेक नावा होत्या. व्यापारी लोक आपल्या वस्तू एका गांवाहून दुसऱ्या गांवी पोहोचवण्यासाठी व त्या विकण्यासाठी या नावांचा उपयोग करत असत. या विक्रीसाठी आलेल्या मालावर व विकून गेलेल्या वस्तूंवर कर वसूल केला जात असे. व तो वसूल करण्यासाठी काही लोकांना नियुक्त केले जात असे. वसूल केलेल्या रक्कमेतला कांही हिस्सा सरकारी खजिन्यांत भरला जात असे. हे सारे काम चक्रधर सांभाळत असे.

चक्रधरने भाग्यवर्माचे प्रेमाने स्वागत केले. तो म्हणाला, ''मी यांत जो थोडाफार नफा मिळाला, त्यातून कांही नावा घेतल्या. तुझ्या वडिलांनी सुद्धा अशीच जी कमाई केली, त्यातून व्यापार सुरू केला, व मग मोठा व्यापारी झाला, व नंतर लाखों रूपये कमावले. अशा रीतीनेच आम्ही आमच्या जीवनांत प्रगती केली. तू माझ्या मित्राचा मुलगा आहेस, तुला ही छोटीशी नोकरी द्यायची माझी इच्छा नाही. तुला हवी असेल तितकी संपत्ती मी तुला कर्ज म्हणून देतो, त्याचा उपयोग करून तो व्यापार सुरू कर व भरपूर धन कमव, व आपले वैभव पुन्हां आण. मी तुला सर्व प्रकारची मदत करेन.''

हात जोडून भाग्यवर्मा नम्रपणे म्हणाला, -

"काका, तुमच्या या मदतीबद्दल मी अत्यंत आभारी आहे पण मोठ्या लोकांनी सांगितले आहे की जिथे हरवले आहे तिथेच शोधा. मी माझ्या वडिलांच्या आज्ञेचे पालन करू इच्छितो. माझ्या वडिलांचा आशिर्वादच माझी मोठी संपत्ती आहे. माझी खात्री आहे की जी नोकरी करून माझे वडील मोठे व्यापारी झाले, तीच नोकरी मलाही जीवनात यश देईल. म्हणून तीच नोकरी तुम्ही मला द्या. तेच तुम्ही दिलेले कर्ज असे मी मानेन. आपल्या मित्राचीसुद्धा तीच इच्छा होती."

चक्रधरने भाग्यवर्माच्या इच्छेनुसार त्याला ती नोकरी दिली. असेच कांही महिने लोटले.

एक दिवस नावेवर तीन पेट्या आणत्या गेल्या. पेट्यांच्या मालकाने पेट्या उघडल्या व भाग्यवर्माला दाखवत म्हटले - "साहेब, या पेट्या रिकाम्या आहेत. नियमानुसार यांना कर द्यायला हवा पण या पेट्या रिकाम्या असल्यामुळे त्याच्यावर कर द्यायची जरूरी नाही असे मला वाटते."

भाग्यवर्माने पेट्यांची सूक्ष्मपणे परीक्षा केली व म्हटले - "या एकेका पेटीत तीन मण माल भरता येतो. तसेच या पेट्या विकल्या तर भरपूर संपत्ती मिळू शकते."

पेट्यांचा मालक आर्त स्वरांत म्हणाला, - "कृपा करून मी काय सांगतो ते लक्षपूर्वक ऐका. कांही वर्षापूर्वीची गोष्ट आहे. व्यापार करण्यासाठी खूप सारी सामग्री घेऊन व्यापाऱ्यांचा एक जथा जंगलातून जात होता. त्या जथ्यांत मी एक नोकर होतो. जंगलात चोरांनी व्यापाऱ्यांचा सर्व माल लुटला. आम्ही सर्व जिवाची पर्वा न करता त्यांच्यावर तुटून पडलो, पण कांही उपयोग झाला नाही. मी बेशुद्ध होऊन खाली पडलो. गाढवाच्या पाठीवर बांधलेल्या या तीन पेट्या अस्ताव्यस्तपणे पडल्या होत्या. कांही मूल्यवान वस्तू इकडे तिकडे पडली असेल म्हणून आशेने मी सर्वत्र शोधले, पण मला या रिकाम्या पेट्यांव्यतिरिक्त कांही मिळाले नाही. वाटेंत मी ऐकले की या तीन पेट्या गोपालनगरचा व्यापारी, रसीलाच्या आहेत, म्हणून मी या त्यांना परत द्यायला निघालो आहे. त्याचबरोबर ते मला कदाचित त्यांच्याकडे नोकरी देतील अशी आशा करूनही मी तिकडे चाललो आहे. त्या पेट्या विकण्याचा माझा कांही इरादा नाही."

हे सर्व ऐकून भाग्यवर्माला जरा उत्साह वाटला. याचा अर्थ असा की त्याच्या वडिलांच्या रिकाम्या पेट्या त्याला परत मिळाल्या व कुणास ठाऊक, यांच्यामुळे त्याचे भाग्य पुन्हा उजळेल. हा विचार मनांत येताच तो त्या माणसाला म्हणाला, "मी त्यांचाच मुलगा आहे. तुझी इमानदारी मला आवडली. यापुढे मी तुला मदत करीन. माझ्या नशिबाने मला साथ दिली तर मी लवकरच व्यापार सुरू करेन व तुला माझा प्रामाणिक मदतनीस बनवीन."

पेट्या घेऊन तो चक्रधरजवळ गेला व म्हणाला, - "जरी या माणसाने या पेट्या माझ्या वडिलांच्या म्हणून सांगितल्या तरी आपली अनुमती असल्याशिवाय मी त्यांना माझ्या म्हणणार नाही. आपणच सांगा की त्या माझ्या कशा होतील?"

चक्रधरने पेट्या लक्षपूर्वक पाहिल्या व आनंदातिशयाने चुटकी वाजवत म्हटले - "खरंच, तुझ्या वडिलांनी म्हटल्याप्रमाणे त्यांचा आत्मा सदैव तुझ्याबरोबरच असेल. त्यांचे म्हणणे अगदी खरे ठरले. तुझे वडील सोन्यासारख्या चमकणाऱ्या नकली दागिन्यांचा व्यापार करत असत. ते ठेवण्यासाठीच त्यांनी या पेट्या बनवून घेतल्या होत्या. या प्रत्येक पेटीत तीन तीन गोट्या आहेत. देवी लक्ष्मीची कृपा सतत व्हावी म्हणून सोन्याची पूजा केली व त्या सोन्याच्या गोट्या करून त्या या पेट्यांत बसवल्या. त्यावर बसलेली धूळ बाजूला केलीस तर तुला दिसेल. त्या गोट्याच आज रक्षक बनून या पेट्यांना तुझ्याकडे घेऊन आल्या आहेत. देव तुझे भले करो."

भाग्यवर्माने त्या गोट्या काढायला लावल्या. त्या खरेच सोन्याच्या होत्या चक्रधर म्हणाला, - "तुझ्या वडिलांच्या म्हणण्याप्रमाणे जिथून तू आपला व्यापार सुरू करावा म्हणून विचार करत होतास त्याच जागेवर तुला या पेट्या मिळाल्या. हे सोनेच तुझी आता संपत्ती आहे. आपल्या वडलांसारखा तू ही इथूनच व्यापार सुरू कर."

भाग्यवर्मा खुषींत म्हणाला, - "माझ्या वडिलांनी आशिर्वाद देताना म्हटले होते की माझा आत्मा सदैव तुझ्याजवळ राहील. ह्या माणसाच्या रूपांने या पेट्यांच्या बरोबर ते माझ्याजवळ आहेत. त्यांच्या नांवावरच मी व्यापार सुरू करतो. खरंच, नशिबाने मला साथ दिली आहे."

भाग्यवर्माने व्यापार सुरू केला. दोन तीन वर्षांतच तो एक मोठा व्यापारी झाला. चक्रधर त्याच्या व्यापारी कौशल्यावर खूष असे. लवकरच त्याने आपल्या मुलीचा विवाह त्याच्याबरोबर केला. भाग्यवर्माने त्या मदतनीसाला आपल्या पित्यासमान मान दिला. आत्ता दोघेही सुखाने राहू लागले. त्यांचे नशीब उजळले.

भारताची गाथा

एका महान् संस्कृतीचा शोध
युगायुगांचा गौरवशाली इतिहास

११. सावित्रीची साहसपूर्ण गाथा

रविवारचा दिवस होता. त्यामुळे देवनाथांची इच्छा होती की सर्व कुटुंबियांबरोबर कुठेतरी लांब निसर्गरम्य ठिकाणी जावे व ते सौंदर्य, तो आनंद लुटून यावे. ते सकाळीं आठ वाजेपर्यंत तयार होऊन बसले. पण संदीपच्या मित्रांचे फोन येत राहिले की - "आजोबा, सावित्रीची गोष्ट ऐकायला आम्ही तिकडे किती वाजता यायचं?" आपल्या संस्कृतीविषयी जाणून घेण्याची मुलांची आतुरता पाहून देवनाथांना खूप आनंद झाला. त्यांनी विचार केला की ही सहल पुढच्या आठवड्यांत देखील करता येईल. त्यांच्या सुनेने या विचाराचे आनंदाने स्वागत केले.

दुपारी तीन वाजेपर्यंत सर्व मुले एकत्र झाली व संदीपच्या घरासमोर असलेल्या डेरेदार वृक्षाखाली बसली. देवनाथ समोर ठेवलेल्या खुर्चीवर स्थानापन्न झाले व म्हणाले - "आपल्या कथांमध्ये एक प्रमुख कथा आहे सावित्रीची. तीच मी तुम्हाला आज सांगणार आहे. मद्रदेशचा राजा अश्वपतीची मुलगी म्हणजे सावित्री. मद्रदेश कुठे आहे, तुमच्यापैकी कुणाला माहिती आहे का?"

"आजकाल चेन्नई म्हणतात, तो मद्रास प्रांत म्हणजे मद्रदेश कां आजोबा?" किशोरची बहीण म्हणाली.

"नाही बाळा, आजचा अफगणिस्तानच त्या काळी मद्रदेश म्हणून ओळखला जायचा. आमच्या पुराणांतल्या गांधार देशालाच आज कांधार म्हणतात."

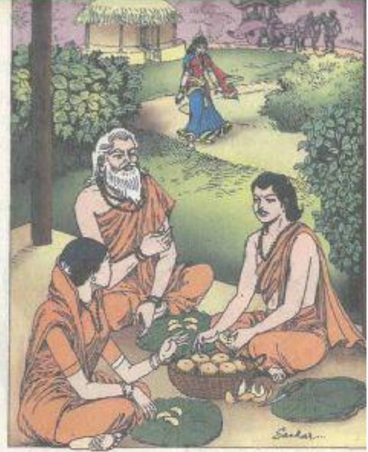
"ओहो, याचा अर्थ असा झाला की हे सर्व प्रांत भारताचेच भाग आहेत तर!" किशोरने विचारले.

"तूं अगदी मुख्य प्रश्न विचारलास. आपल्याला हे सविस्तर जाणून घ्यायचे असेल तर प्राचीन राजनैतिक व भौगोलिक स्वरूपाविषयी समजून घ्यावे लागेल. भारत उपखंडाला जंबुद्वीप म्हणत असत. जंबूद्वीपात अनेकांचे राज्य चालत असे. एका विशिष्ट प्रकारच्या सांस्कृतिक आणि आध्यात्मिक बंधनामुळें ही सर्व एकत्रित व सुरक्षित होती. त्यावेळची प्रजा हे सर्व एक राज्य आहे, अविभाज्य आहे असेच मानत होती. या कारणामुळेच ज्यावेळी कौरव-पांडवामध्ये युद्ध झाले, त्यावेली कांहीजणांनी कौरवांचा पक्ष घेतला तर कांहीनी पांडवांचा पक्ष घेतला. आणि अशा रीतीने उपखंडातल्या सर्व राज्यांनी या युद्धांत भाग घेतला. पेशावर, काबूल, बामियन येथे बौद्ध विद्या केंद्र असे. बामियनमधे बुद्धाच्या मोठमोठ्या मूर्ती स्थापित केल्या होत्या. परंतु चंगिझखानासारख्या कांही राजांनी त्यांतल्या बऱ्याच मूर्तींची तोडफोड केली. या साऱ्या गोष्टी इतिहासाची संबंधित आहेत. आता तुम्हा सर्वांना सावित्रीची कथा ऐकायची उत्सुकता लागली असेल. मार्कंडेय मुनींनी सर्वात प्रथम ही कथा वनवासी पांडवांना सांगितली होती." मग त्यांनी सावित्रीची कथा सांगायला सुरुवात केली.

सावित्री मद्र देशचा राजा अश्वपतिची एकुलती एक मुलगी होती. देवी सावित्रीच्या वरदानामुळे जन्मलेली ही सावित्री अतिशय सुंदर होती. तसेंच सर्व कलागुणात निपुण असून जणूं सर्व गुणांची खाणच होती. तिच्या चेहऱ्यावर एक प्रकारचे दिव्य तेज होते.

ती विवाहयोग्य वयाची झाल्यावर तिचे वडील तिला योग्य वर शोधू लागले. अनेक राजकुमार तिला पाहायला आले पण एकही तिच्या योग्य आढळला नाही, तिच्याइतके नैपुण्य, तेज कुणामध्येही नव्हते. त्यामुळे तिच्या वडिलांनी तिलाच वर शोधून काढण्यास सांगितले.

बुद्धिमान मंत्री लोकांना घेउन सावित्री एका सुंदर रथांत बसून अनेक राज्यांत गेली. शेवटी ती साल्वराज्याच्या सरहद्दीवर म्हणजे आजकाल राजपुताना या नांवाने ओळखल्या जाणाऱ्या राज्याच्या सरहद्दीवर येऊन पोहोचली. तिथे तिने साल्वराजा

द्युमत्सेनाचा मुलगा सत्यवान याला पाहिले. द्युमत्सेन अचानक आंधळा झाल्यामुळे त्याच्या शत्रूंनी त्याचा फायदा घेऊन ते राज्य बळकावले होते. त्यामुळे तो आता ऋषीमुनींबरोबर जंगलात राहत असे. सत्यवान आपल्या आईवडीलांसह त्यांची सेवा करत तिथेच राहत असे.

सावित्रीने सत्यवानाशीच विवाह करण्याचा निश्चय केला. ही शुभवार्ता आपल्या आईवडिलांना सांगण्यासाठी ती मद्रदेशी परतली. राजमहालात तिची नारदाशी भेट झाली. सर्व सविस्तर ऐकताच नारद म्हणाले की सत्यवान एका वर्षाच्या आंत मरण पावेल व त्याचा हा मृत्यू अटळ आहे. ते ऐकताच सावित्री व तिचे आई-वडील खूप काळजीत पडले.

अश्वपतिने मुलीला खूप समजावले की सत्यवानाशी लग्न करण्याच विचार सोडून दे. परंतु सावित्री तिच्या निश्चयापासून ढळली नाही. ती हट्ट धरून बसली की कांही झाले तरी ती सत्यवानाशीच लग्न करेल व तिने आपल्या आईवडिलांना ठामपणे

सांगितले की सत्यवानाशिवाय ती कुणाशीही लग्न करणारच नाही.

अश्वपतिंना माहित होते की त्यांची मुलगी असाधारण स्त्री आहे व नशिबाशी कसा सामना द्यायचा असतो हे तिला बरोबर माहित आहे. त्यामुळे त्यांनी तिचा विवाह तिच्या इच्छेनुसार सत्यवानाशी करून दिला.

सावित्री आपल्या पतीबरोबर अरण्यांत बांधलेल्या छोट्याशा कुटीत राहू लागली. तिचे सासू सासरे तिच्यावर खूष होते. ती त्यांची प्रेमाने व श्रद्धेने सेवा करंत असे. मोठ्याबरोबर ती अतिशय नम्रपणे बोलायची, त्यामुले सर्वजण तिला आदर देऊं लागले. त्यांना ती एक अपूर्व व आदर्श स्त्री वाटत असे.

परंतु आंतल्या आंत सावित्री अस्वस्थ असे, तिला दिवसरात्र आपल्या पतीची चिंता लागून राही. व मनांतून ती दु:खी असायची. तिला तिचा नवरा सत्यवान प्राणाहून अधिक प्रिय होता. त्याच्याशिवाय तिचे जीवन निरर्थक होते. व कुठल्याही क्षणीं मृत्यू त्याला घेऊन जाईल हे कठोर सत्य ती विसरूं शकत नव्हती. तिने मनोमन निश्चय केला की - "कांहीही होऊ दे, कितीही कष्ट आले तरी त्यांच्याशी सामना करून मी माझ्या पतीचे प्राण वांचवेन." ती भक्तीपूर्वक ध्यान करत बसायची व आपला आत्मविश्वास तशा प्रकारें ती वाढवत जाऊ लागली. अखेर नारदाने सांगितलेला तो मृत्यू दिन आलाच.

त्या दिवशी सकाळींच उदरनिर्वाहासाठी सामग्री आणण्यासाठी जंगलात निघालेल्या आपल्या पतीबरोबर तीही गेली. दुपार होत असतानाच सत्यवानला चक्कर आल्यासारखे वाटले व तो सावित्रीच्या मांडीवर डोके ठेवून झोपला. सावित्रीला माहिती होते की काय होणार आहे. मनांतल्या मनांत देवाचे स्मरण करत ती तशीच निश्चल बसून राहिली.

थोड्या वेळाने एक दिव्य आकृती समोर आल्यासारखे तिला दिसले व त्याचे डोळे लाल लाल असल्याचा तिला भास झाला. ती समजून चुकली की हे दुसरे तिसेर कोणी नसून यमराजच आहेत. सत्यवानच्या आत्म्याला घेऊन यमराज पुढे निघाले.

सावित्रीने यमराजाचा पाठलाग केला. तिच्या अद्भुत शक्ती-सामर्थ्यांना पाहून यमराज थक्क झाले. त्या पतिव्रता स्त्रीला पाहून त्यांना आनंद झाला. त्यांनी तिला विचारले - "देवी, तू माझ्या मागे मागे कां येत आहेस? तुझ्या पतीच्या प्राणाशिवाय दुसरा कांही वर मागायचा असेल तर माग व परत जा." सावित्रीने अंध सासऱ्यांची दृष्टी परत करण्याची व त्यांचे गेलेले राज्य परत देण्याविषयी प्रार्थना केली. यमराजांनी तिची विनंती लगेच मान्य केली.

पण तरीही सावित्री परत न जाता प्रार्थना करत करत यमराजाच्या मागे मागे जात राहिली. यमराजांना तिची दया आली व आणखी दोन वर मागण्याची त्यांनी तिला परवानगी दिली. तेव्हा तिने जीवनभर

सत्यवानाची सहचारिणी व त्याच्या संतानाची आई बनण्याचे भाग्य प्राप्त करून द्यावे म्हणून प्रार्थना केली. यमराजाने 'हो' म्हटले.

सत्यवान जिवंत झाला तरच हे दोन्हीं वर फलदायी होऊ शकले असते. सावित्रीने मागितलेल्या या वरांचा स्वीकार केल्यामुळे यमराजांना सत्यवानाचे प्राण परत द्यावेच लागले. सावित्रीच्या कुशाग्र बुद्धीमुळेच हे शक्य झाले.

सत्यवान झोपेतून उठल्यासारखा हळूंहळूं उठला. दोघेही मिळून त्यांच्या कुटीमध्ये आली. द्युमत्सेन आपल्या मुलाला व सुनेला पाहून अतिशय खुष झाला. आणि त्याने त्यांना आशिर्वाद दिला. तोपर्यंत त्यांची दृष्टीही परत आली होती. त्याच्या राजसिंहासनावर बसलेल्या दुष्ट राजाला प्रजेने हाकलून दिले. प्रजा व मंत्रीगण राजाचे स्वागत करायला तिकडे आले.

महाभारतात ही सत्यवान-सावित्रीची कथा संक्षिप्त आहे. पण तरीही ही कथा महान आहे. तुम्हाला कोणाला माहित आहे कां की ही कथा कां महान मानली जाते? या कथेत कांही महत्वाचे सत्य आहे. आपल्या आत्मशक्तिच्या बळावर सावित्रीने आपल्या पतीचे भाग्य बदलले. तिचा नवरा खरोखरच सत्यप्रेमी होता. या दोघांचा स्वभाव पवित्र आहे, त्यांचे चरित्र सर्वश्रेष्ठ आहे. श्री अरविंद यांनी जर सावित्री या महाकाव्याची रचना केली नसती तर या कथेचा गूढार्थ, सत्य घटना आपल्याला कळल्या नसत्या. एका पुरातन गाथेला त्यांनी एक उन्नत स्तराला नेऊन पोचवले आहे.

एका व्यक्तीच्या निर्मल, पवित्र प्रेमाने दुसऱ्या व्यक्तीच्या ललाट रेखांमध्ये परिवर्तन घडवून आणले. आता यांत काही शंका नाही की भविष्यांत विकसित होणारे दिव्य प्रेम मानवजातीच्या झालेल्या घटनांना बदलून सन्मार्गावर त्यांना घेऊन जाईल. मनुष्याने नेहमी सत्याच्या मार्गावर चालले पाहिजे, व त्यातून उच्च शिखरावर पोहोचून भरपूर यश मिळवण्याची योग्यता प्राप्त करून घेतली पाहिजे. हे आम्ही कधी विसरता कामा नये."

"आजोबा, सावित्री वाचून तुम्ही आम्हांला सांगाल तर खूप बरे होईल." एका मुलीने विनंती केली.

"मोठे झाल्यावर तुम्ही स्वतः हा ग्रंथ सर्वजण वाचा, त्याचं मनन करा. आता सुद्धां तो ग्रंथ तुम्ही वाचूं शकता. कदाचित् त्याचा अर्थ आपल्याला नीट कळणार नाही, पण त्याचा अद्भुत प्रभाव तुमच्यावर पडेल. एक वेगळाच अनुभव तुम्हा सर्वांना मिळेल. श्रेष्ठ कविता कशी असते हे तुम्हाला कळून चुकेल." असे म्हणून देवनाथ उठून उभे राहिले व जायला निघाले.

बिंदुसाराची चित्रकला

बिंदुसारचा जन्म एका गरीब कुटुंबात झाला. श्रीमंत व्हावे अशी त्याची खूप इच्छा होती. त्यासाठी करून त्याने दिवसरात्र काबाडकष्ट करुन त्याने बरीच संपत्तीही जमवली. सर्व प्रकारच्या व्यसनांपासून तो दूर राही. तसेच कुठल्याही प्रकारचा अनावश्यक खर्च करत नसे. त्यामुळे व्यापार करण्याइतकी संपत्ती त्याच्याजवळ गोळा झाली. सुरवातीला त्याने लहान प्रमाणांत व्यापार सुरू केला व नंतर प्रगती करत करत मोठ्या प्रमाणात त्याचा व्यापार सुरू झाला. दहा वर्षांच्या आंत तो करोडपती झाला. बऱ्याच वर्षांचे त्याचे स्वप्न आता पूर्ण झाले होते. त्याला दोन मुलगे व एक मुलगी होती.

बिंदुसारचे जीवन सुखासमाधानाने परिपूर्ण होते व त्याला कसलीही कमरतता नव्हती. त्याने आपल्या मुलीचे लग्न केले व ती तिच्या सासरी सुखाने नांदत होती. दोन्ही मुलांचाही विवाह झाला व ते व्यापारही चांगला करत होते. हे सर्व मिळवण्यासाठी बिंदुसारने काबाडकष्ट केले होते, खूप मेहनत केली होती. पण तरीही स्वस्थ बसून आराम करणे त्याला आवडत नसे, कांही तरी करावे असे त्याचे अशांत मन त्याला सांगे. व्यापार करून तो कंटाळला होता. त्यामुळे ललित कलांचा अभ्यास करण्याचा त्याने निश्चय केला.

कविता लिहावी किंवा ऐकवावी तर भाषेचे त्याला फारसे ज्ञान नव्हते. गायला शिकावे तर त्याच्या आवाजात बिलकुल गोडवा नव्हता. त्यामुळे त्याला आत्ता एकच कला दिसू लागली की ज्यात तो नैपुण्य प्राप्त करू शकेल आणि ती म्हणजे चित्रकला.

एक दिवस त्याने आपल्या खोलीत बसून तऱ्हेतऱ्हेची चित्रे काढली. पण एकही चित्र त्याला पसंत पडले नाही. त्याला वाटले की कुठलीही कला अवगत करून घेण्यासाठी तिची साधना, मन एकाग्र करणे, तपस्या हे केलेच पाहिजे. एक आठवडाभर तो खूप प्रयत्न करत राहिला. शेवटी एक दिवस त्याच्या मनासारखे चित्र तो काढू शकला. ते चित्र एका सिंहाचे होते व ते पाहून तो अतिशय खूष झाला. त्याचे मन त्याला सांगू लागले की एक दिवस तो यशस्वी चित्रकार होणार व त्याला भरपूर प्रसिद्धी मिळणार.

ते सिंहाचे चित्र पाहात असताना त्याला वाटले - "हे चित्र खरंच आपण फार सुंदर काढलंय. पण कुठल्याही कलाकाराला समाधान मिळतं ते त्याच्या कलेचं गुणगान जेव्हा इतर लोक करतात तेव्हां." त्याला खूप वाटूं लागले की घरच्या सर्वांना हे चित्र कसे वाटते ते विचारून त्यांचा अभिप्राय ऐकावा. पण तो जरा संकोची स्वभावाचा होता, त्यामुळे गप्प बसला.

कित्येक दिवस तो आपल्या खोलीतच बसून राहिला. त्याने कुणालाही पत्ता लागू दिला नाही की खोलीत बसून तो काय काम करतोय! त्यामुळें तो खोलीत बसून काय करतोय हे कुणालाही कळूं शकले नाही. पण बिंदुसारला पूर्ण कल्पना होती की चित्र दाखवल्यानंतर कांहीजण त्याची खोटी स्तुती करतील, तर कांहीजण त्याला नांवे ठेवतील. त्यांचा खरा अभिप्राय जाणून घ्यायचा असेल तर ते चित्र कशाचे आहे व कोणी काढले आहे हे कुणालाही कळले नाही पाहिजे असे त्याला वाटले.

विचार करून मग त्याने ते चित्र घरांत मध्यभागी ठेवलेल्या टेबलावर ठेवले. जो कोणी त्या चित्राविषयीं बरोबर सांगेल त्याला शंभर मोहरा बक्षीस मिळतील असे त्याने जाहीर केले.

प्रथम बिंदुसारची पत्नी आली व तिने ते चित्र पाहून "आपल्या नातवाने काढलेल्या वेड्या-वाकड्या रेघा दिसताहेत" असे उद्‌गार काढले. ते ऐकून बिंदुसारला फार वाईट वाटले, पण आपले दुःख त्याने इतरांना दर्शवूं दिले नाही. मग त्याचे दोन्हीं मुलगे आले व म्हणाले "अशा निरर्थक गोष्टींसाठी वेळ वांया घालण्याऐवजी व्यापाराकडे जास्त लक्ष दिले व अधिक पैसे कमावले तर बरे होईल," बिंदुसारला ते ऐकून खूप दुःख झाले.

तेवढ्यांत त्याच्या दोन्ही सुना तिथे येऊन पोहोचल्या. मोठी सून टेबलावरचा कागद पाहून म्हणाली - "मला वाटतं की कुणीतरी यांत कांहीतरी

रघुवंश

संदेश लिहीला आहे. पण अक्षर खराब आहे, अस्पष्ट आहे व कुठल्यातरी गूढ भाषेत लिहीण्यामुळे कांही समजत नाही. धाकट्या सुनेने नकारात्मक डोके हलवत म्हटले - "तू मोठी आहेस पण तरी तुला काय आहे हे कळले नाही. पण मला वाटले की त्याच्यावर कुठलीही भाषा नाही नि अक्षर नाही." तिला वाटले आपले उत्तर ऐकून सासरा आनंदित होईल. बिंदुसाराची अवस्था मोठी कठिण झाली, विचित्र झाली. धडपणे त्याला हंसता येत नव्हते की रडता येत नव्हते. तो गंभीरपणे म्हणाला, "शंभर मोहरा मिळवण्याची योग्यता माझ्या कुटुंबातल्या कुणातही नाही असे दिसतेय." तितक्यात त्याचे दोन नोकर तिथे आले. त्यातला एक चित्र पाहून म्हणाला - "मला वाटते, या कागदात बिया बांधून पुडीसाठी उपयोग केला असावा व त्यातल्या काही बिया फुटल्यामुळे त्याचा रंग या कागदाला लागला आहे."

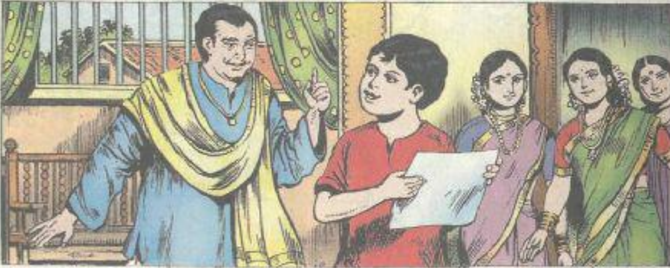
दुसरा नोकर हंसून म्हणाला, - "तुझ्या मूर्खपणाचं मला हसू येतंय. जर हा कागद पुडी बांधण्यासाठी वापरला असेल तर त्याच्यावर कागद दुमडलेल्या रेघा व घड्या दिसायला हव्या ना, या कागदावर तर तसे कांहीच दिसत नाही."

त्या दोघांचे ते बोलणे ऐकून बिंदुसार थोडा उत्तेजित झाला. त्याने आपल्या दुसऱ्या नोकराला बोलावून म्हटले - "दोघांमध्ये तू थोडा हुशार दिसतोस. तूच सांग, हे शेवटी आहे तरी काय?"

नोकर खूष होऊन म्हणाला - "काय मालक, मला इतके पण सांगता येत नाही का? या कागदावर थोडा वेळ बिया ठेवल्या व नंतर काढून टाकल्या, तेवढेच. त्याची पुडी बांधलेली नाही."

नाराज झालेला बिंदुसार म्हणाला - "राहूं दे, तुझी ही निरर्थक बडबड नको. जा, आपलं काम कर." दोन्हीं नोकर तिथून गेल्यावर त्याचा पांच वर्षाचा नातू तेथे आला. तो कागद पाहताच म्हणाला - "आजोबा, आजोबा, कुणीतरी झाडाचं हे चित्र खूप छान काढलंय, मला हे चित्र पाहिजे." चित्र हातांत घेऊन तो हट्ट करू लागला. त्याचे ते बोलणे व हट्ट पाहून बिंदुसारला अतिशय आनंद झाला. आपल्या नातवाला प्रेमाने जवळ घेत तो म्हणाला - "सिंहाला झाड म्हटल्याने काय फरक पडणार आहे? पण या कागदावर एक चित्र काढलंय असं सांगणारा पहिला तूच आहेस. त्यामुळें शंभर मोहरांच्या बक्षीसाचा अधिकार तुझाच आहे." नातवाची पापी घेत तो म्हणाला.

तिथेच उभी असलेली त्याची बायको व सुना खळखळून हंसल्या. कारण आता त्यांना खरी गोष्ट कळली होती.

चंदामामाचे खास सदर

विसाव्या शतकातला भारत

स्वातंत्र्याकडे वाटचाल १९०१-१९२१

भारताच्या स्वातंत्र्याचा सुवर्णमहोत्सव साजरा झाला त्याला फार काळ लोटलेला नाही. त्यावेळेस चांदोबाने झांशीची राणी लक्ष्मीबाई व इतरांच्या रोमहर्षक कथा तुम्हाला पुन्हां सांगितल्या होत्या.

"१८५७ ची गाथा "ने या मंडळींनी देशासाठी दिलेल्या प्राणाहुतीची माहिती दिली होती. नंतरच्या पाव शतकांत म्हणजे पंचवीस वर्षांत, जनतेच्या इच्छाआकांक्षांना मार्ग दाखवणारी कोणतीही सुसूत्र चळवळ अस्तित्वांत नव्हती.

नियतिचे फांसे कधीकधी विचित्र असतात. एक माजी ब्रिटिश अधिकारी, मि. अे. ओ. ह्यूम, यांच्या हातून अशा एका संस्थेचे बीज रोवले गेले, जिथें लोक आपल्या देशाच्या भवितव्याबद्दल चर्चा करुन निश्चित मार्ग देऊं शकतील ! ही संस्था म्हणजे इंडियन नॅशनल कॉंग्रेस, १८८५ मधें स्थापन झाली. भारतीय राष्ट्रीय एकात्मतेचे कार्य सुरुं झाले. हिंदुस्तानच्या जनतेच्या विचारांना वळण आणि मार्गदर्शन करणारे नेते होते बाळ गंगाधर टिळक, गोपाळ कृष्ण गोखले, लाला लजपत राय आणि बिपिनचंद्र पाल !

हिंदी एकात्मतेचा प्रसार

विसाव्या शतकाच्या सुरवातीलाच हिंदुस्तानांत दुष्काळ पडला. पंचवीस टक्के जनतेला दुष्काळाची झळ पोंचली. शेतजमिनीचे क्षेत्र वाढवण्यासाठी एक पाहणी करणाऱ्या तज्ञांची समिती नेमण्यांत आली. धान्यपेढ्या सुरुं करण्यासाठी आणखी एक समिती नेमली गेली.

हिंदुस्तानच्या राज्यकारभारांत सुधारणा होणे ही फार दूरची गोष्ट होती. तरीदेखील सामाजिक सुधारणांच्याबाबतीत हिंदी संस्थानांनी पुढाकार घेतला. उदाहरणार्थ, बडोद्याच्या गायकवाडांनी बाल विवाह प्रतिबंधक कायदा अंमलात आणला; आणि विवाहाच्या वेळीं नवरदेवाचे वय किमान सोळा व वधूचे वय किमान बारा असावे असा कायदा लागू केला.

आठव्या शतकांत पर्शियाहून पळून आलेल्या पारशी मंडळींनी हिंदुस्तान हे आपले नवे घर मानले, आणि ते स्थानिक लोकांच्या बरोबरीने राष्ट्रीय व महत्वाकांक्षी कार्यात मिसळले. त्यांच्या समाजांत अनेक देशभक्त निर्माण झाले.

टाटा

जमशेटजी टाटा हे एक द्रष्टे होते. हिंदुस्तानात उद्योगधंद्यांची प्रगती व्हावी हे त्यांचे स्वप्न होते. त्यांनी बिहारमधल्या साक्ची गांवात पहिला पोलाद कारखाना सुरुं केला. सहा वर्षानंतर या कारखान्याचे नांव टाटा आयर्न अँड स्टील मिल असे पडले. साक्ची गांवाचे नांव जमशेदपूर झाले.

इंडियन नॅशनल काँग्रेसच्या वार्षिक अधिवेशनाला एक पारशी महिला मादाम भिका-ईजी कामा, नेमाने हजर राहात असत. १९०२ साली त्या जगप्रवासाला निघाल्या. भारतीय राष्ट्रीय भावनेचा प्रचार करणें हा त्यांचा हेतू होता. प्रवासांत बाई जर्मनींत स्टुटगार्ट येथें गेल्या होत्या. तिथें दुसऱ्या इंटरनॅशनल सोशालिस्ट काँग्रेसच्या अधिवेशनांत त्यांनी तिरंगी झेंडा फडकवला. हाच झेंडा नंतर आपला राष्ट्रध्वज झाला. या झेंड्याला त्यावेळेस उपस्थित असलेल्या रशियाच्या लेनिनने सलामी दिली होती. लेनिन हा नंतर झालेल्या रशियन राज्यक्रांतिचा एक महत्वपूर्ण नेता होता. मादाम कामा या भारतीय स्वातंत्र्यसंग्रामाच्या आदिमाता मानल्या गेल्या.

मादाम कामा

१९०१ सालीं इंग्लंडमधें सातवे एडवर्ड गादीवर आले. १९०३ साली त्यांनी प्रथम हिंदुस्तानला भेट दिली. दिल्लींत त्यांना हिंदुस्तानचे सम्राट म्हणून घोषित केले गेले. त्यांनी दुष्काळग्रस्त भागांतल्या शेतकऱ्यांना कर्जावरच्या व्याजाची माफी दिली. बिहारमधल्या पुसा या खेड्यांत इंपिरीयल ॲग्रीकल्चरल रिसर्च इन्स्टिट्यूटची स्थापना झाली. आता ही संस्था दिल्लींत असून तिचे नामकरण इंडियन काउन्सिल ऑफ ॲग्रिकल्चरल रिसर्च असे केलेले आहे.

- रविंद्रनाथ टागोर यांनी कलकत्त्याच्या उत्तरेला १३० कि.मी. अंतरावरच्या बोलपूरमधें 'शांतिनिकेतन' ची स्थापना केली.
- भारतीय वनस्पतीशास्त्रज्ञ जगदीशचंद्र बोस यांनी लंडनच्या रॉयल सोसायटी मधें केलेल्या भाषणांत प्रथमच वनस्पतींना जीव असतो, संवेदना असतात व त्याही भावनांच्या चढउतारांतून नातात हे जाहीर केले.

जगांत इतरत्र .....

- अमेरिकेंतल्या नॉर्थकॅरोलिनामधें राईट बंधूंनी स्वतः बनवलेल्या "किटी हॉक" या विमानांतून उड्डाण केले.

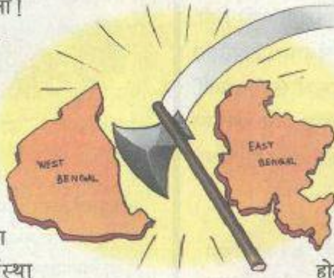

- हेन्री फोर्ड हा एका शेतकऱ्याचा मुलगा. त्याने पहिला मोटारींचा कारखाना अमेरिकेतल्या डेट्रॉईट गांवात सुरुं केला. अमेरिकन यंत्रयुगाच्या क्रांतीची ही सुरवात मानली जाते.

ब्रिटिशांविरुद्ध असंतोषाचे वारे

काँग्रेसच्या वार्षिक अधिवेशनांत एक औद्योगिक प्रदर्शन भरवले जाऊं लागले. पहिले झाले १९०२ साली अहमदाबादला आणि दुसरें १९०३ सालीं मद्रासला!

इंडियन कोऑपरेटिव्ह कायदा १९०४ साली अंमलात आला. या कायद्यामुळें जनतेमधें शेती, उद्योगधंदे व पतपेढ्या यांच्या सहकारी संस्था स्थापन करण्यास उत्तेजन मिळूं लागले. त्रावणकोर संस्थानामधे प्रथमच मोफत प्राथमिक शिक्षण मुलांना देण्यास सुरवात झाली.

१९०५ मधें बंगालची फाळणी झाली. पूर्व बंगाल (त्यांत आसाम व डाक्का ही राजधानी होती) आणि पश्चिम बंगाल (यांत बिहार व ओरिसा प्रांताचा कांही भाग आणि कलकत्ता ही राजधानी झाली)! सरकारने ही फाळणी राज्यकारभाराच्या सोयीसाठी केली आहे, असं समर्थन केलं गेलं. पण लोकांना मात्र वाटलं की मुस्लीम लोकसंख्या जास्त असलेला भाग मुद्दामच कलकत्ता या राजधानीपासून दूर करण्यांत आला.

साहजिकच जनतेत याविरुद्ध असंतोष उसळला. ब्रिटिशविरोधी भावना चेतवल्या गेल्या. सगळीकडे हरताळाचे लोण पसरले आणि ब्रिटिश सामानावर बहिष्कार सुरुं झाला. स्वातंत्र्याच्या चळवळींत आता बंगाल आघाडीवर होता.

ब्रिटिश सरकारने पुणें, नागपूर, कानपूर व कोईमतूर इथें शेतकी कॉलेजेस सुरुं केली. व शेती उद्योगास जास्त महत्व दिले.

नौरोजी

'वंदे मातरम्' हे गीत १९०६ सालीं कलकत्त्यांत काँग्रेसच्या २२ व्या अधिवेशनांत प्रथम गायलं गेलं. त्यावर्षी दादाभाई नौरोजी काँग्रेसचे अध्यक्ष होते. महंमद अली जीना हे एक सभासद म्हणून उपस्थित होते.

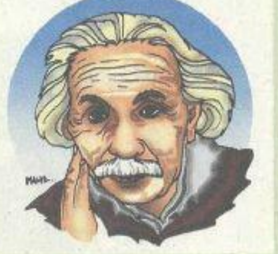

अरविंद घोष यांनी 'वंदे मातरम्' या नांवाचे एक इंग्लिश वर्तमानपत्र सुरुं केले. ब्रिटिश साम्राज्यशाहीच्या विरुद्ध लढा चालूं ठेवणे हा त्यांचा मुख्य हेतू होता.

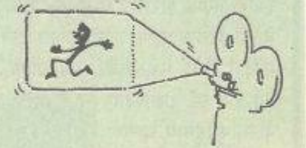

- पहिला फिरता (टुरिंग) सिनेमा मानेक डी. सेठना यांनी सुरुं केला. 'ख्रिस्ताचे जीवन' हा चित्रपट ते दाखवीत असत.
- पहिली भारतीय सर्कस कंपनी - 'मलबार ग्रँड सर्कस' ही किलेरी कुन्हीकण्णन यांनी सुरुं केली.

जगांत इतरत्र .....

- आईन्स्टाईनने 'सापेक्षतावाद' हा सिद्धांत जाहीर मांडला.

- जॉन स्टुअर्ट ब्लॅकटन यांनी पहिले कार्टून चित्र बनवले.

विद्यार्थ्यांची स्वातंत्र्य संग्रामात उडी

हिंदी स्वातंत्र्यसंग्रामात १२ जानेवारी १९२१ हा दिवस फार महत्वाचा ठरला. मद्रासमधें लॉर्ड कॉनॉट यांनी पहिल्या विधानसभेचे उद्घाटन केले. कॉंग्रेसमधील मवाळ गटाचे कांही लोक या समारंभाला हजर राहिले. लॉर्ड कॉनॉट यांच्या भेटीबद्दल लोकांनी निदर्शनें केली. लोकांचा हाच नूर पुढच्या वर्षी प्रिन्स ऑफ वेल्सच्या भेटीच्या वेळेसदेखील कायम होता. इंग्लंडच्या युवराजाला काळी निशाणें दाखवण्यांत आली.

अहमदाबाद इथल्या कॉंग्रेसच्या अधिवेशनांत

चित्तरंजन दास

मोतीलाल नेहरू

राजगोपालाचारी

असहकाराची चळवळ सुरुं ठेवण्याचा निर्णय घेण्यांत आला. पंजाबमधें गुजरानवालांत भरलेल्या विद्यार्थी परिषदेंत विद्यार्थ्यांनी महाविद्यालये व विद्यापीठांवर बहिष्कार घालावा आणि स्वातंत्र्यचळवळींत भाग घ्यावा असे ठरले.

१९२२ मधें कॉंग्रेसचे स्वयंसेवक व शेतकरी यांच्या दोन हजारांच्या जमावावर, गोरखपूर जिल्ह्यांतल्या चौरीचौरा येथें, जमाव पांगवण्यासाठीं पोलिसांनी गोळीबार केला. चिडून जाऊन जमावाने पोलीस चौकीवर हल्ला केला. आणि बावीस शिपायांना ठार मारले. आठवड्यानंतर कॉंग्रेस वर्किंग कमिटीची बैठक झाली. त्यांत गांधीजींच्या सल्ल्यानुसार असहकाराची चळवळ रद्द केली.

कॉंग्रेसमधें फूट पडली आणि चित्तरंजन दास आणि मोतीलाल नेहरु यांच्या नेतृत्वाखाली स्वराज्य पार्टी सुरुं केली गेली. गयेच्या अधिवेशनांत त्यांनी ठराव मांडला कीं हिंदी नागरिकांनी लेजिस्लेटिव्ह कौन्सिलमधें प्रवेश करावा आणि सरकारशी असहकार चालूंच ठेवावा. या ठरावाला राजाजींच्या गटाने विरोध केला.

- शांतिनिकेतन आता एक जागतिक कीर्तिचे केंद्र बनले. तिथें विविध भाषा, धर्म, साहित्य, संगीत व कला यांचा अभ्यास होऊं लागला. त्याचे आता 'विश्वभारती विद्यापीठ' असे नामांतर झाले.

(पुढील महिन्यांत - भारत, एक प्रजासत्ताक राष्ट्र बनले)

५२. युद्धांत पांडवाचा विजय

महाभारत

दहा दिवस युद्ध करुन युद्धक्षेत्रांत भीष्मपितामह धराशायी झाले. ते शिखंडीच्याबरोबर युद्ध करीत नव्हते. म्हणून अर्जुनाने शिखंडीला पुढें ठेवून त्याच्यापाठीमागून बाणांचा वर्षाव केला व भीष्मांना पाडले.

भीष्मपितामह खाली पडले, परंतु लगेच मरण पावले नाहीत. त्यांच्या साऱ्या शरीरांत बाण घुसलेले होते. म्हणून जेव्हां ते पडले तेव्हां त्यांचे शरीर जमिनीला टेकलेले नव्हते. तशा स्थितींत त्यांना तहान लागली. तेव्हां अर्जुनाने बाण मारुन पाताळगंगेला वर आणवले. उत्तरायण येईपर्यंत भीष्मपितामह आपल्या इच्छेनुसार बाणांच्या शय्येवर जिवंत पडून राहिलेले होते. भीष्मांच्या-नंतर द्रोणाचार्यांनि कौरव सैन्याचे सेनापतीपद ग्रहण केले. त्यांनी पांच दिवसांपर्यंत युद्ध केले. त्यांनी पद्मव्यूहाची रचना केली. त्यांत प्रवेश करून अर्जुनाचा पुत्र अभिमन्यू शत्रूच्या योद्ध्यां कडून मारला गेला. त्या वेळेस अर्जुन रणभूमीच्या दूरच्या भागांत लढत होता. अभिमन्यूच्या पाठोपाठ इतर पांडव पद्मव्यूहांत शिरायला लागले. परंतु सैंधव (जयद्रथ) ने त्यांना रोखले. त्यामुळें अभिमन्यूच्या मदतीला कुणीही जाऊं शकले नाही.

हे वृत्त कळल्याबरोबर अर्जुनाने प्रतिज्ञा केली की दुसऱ्या दिवशी तो जयद्रथाचा वध करील. त्याप्रमाणे अर्जुनाने दुसऱ्या दिवशी

जयद्रथाचा वध केला. त्यानंतर द्रोण व धृष्टद्युम्न यांच्यामधे अटीतटीचे युद्ध चालूं होते. त्यावेळेला युधिष्ठिराच्या तोंडून अश्वत्थाम्याचा मृत्यू झाला ही खोटी बातमी द्रोणांनी ऐकली व त्यांनी शस्त्रें खाली टाकली. तेव्हां धृष्टद्युम्नाने ही संधि साधून त्यांचा वध केला.

द्रोणाच्या मृत्यूनंतर कर्णाने कौरवसेनेचे सेनापतीपद स्वीकारले. शल्याला आपला सारथी म्हणून नेमावे असे कर्णाने दुर्योधनाला सांगितले. शल्यानेही कर्णाचा सारथी बनण्याचे मान्य केले. कर्णाने दोन दिवस युद्ध केले. हे दोन्ही दिवस, शल्य कर्णाचा अपमान करत होता व सतत त्याला नाउमेद करत होता. दुसऱ्या दिवशी कर्ण अर्जुनाबरोबर युद्ध करीत होता तेव्हां त्याच्या रथाचे चाक जमिनीत रुतले. कर्ण ते वर ओढत होता तेवढ्यांत अर्जुनाने त्याला मारले.

कर्णाच्या मृत्यूनंतर शल्य कौरवसेनेचा सेनापती झाला. त्या दिवशींच तो युधिष्ठिराबरोबर युद्ध करताना मारला गेला. अठराव्या दिवशी युद्ध समाप्त झाले. या युद्धांत अठरा अक्षौहिणी सैन्य मारले गेले. दुर्योधनाखेरीज त्याचे सर्व भाऊ युद्धांत मारले गेले. दुःशासनाला भीमाने हालहाल करुन ठार मारेल, आणि सर्वांच्या देखत त्याने त्याचे रक्त प्यायले.

या युद्धांत दोन्ही दलांचे कित्येक हजार योद्धे मारले गेले. पांडवांच्या पक्षांत पांडव, उपपांडव, युयुत्सु, सात्यकी, धृष्टद्युम्न आणि शिखंडी जिवंत होते.

युयुत्सु धृतराष्ट्राचा दासीपुत्र होता म्हणून युद्ध संपताच तो हस्तिनापुरला परत गेला. कौरवांच्या पक्षांत अश्वत्थामा, कृपाचार्य, कृतवर्मा आणि दुर्योधन जिवंत राहिले.

युद्धाच्या शेवटच्या वेळेस कृपाचार्य, अश्वत्थामा आणि कृतवर्मा यांनी दुर्योधनास खूप शोधले. पण तो कुठेच दिसेना. आपल्या खांद्यावर गदा घेऊन दुर्योधन एका मोठ्या सरोवराजवळ पोंचला. कृतवर्मा, कृपाचार्य व अश्वत्थामा अजून जिवंत आहेत हे त्याला ठाऊक नव्हते.

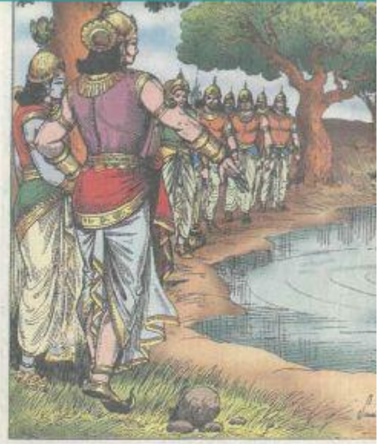
तलावाजवळ बसलेल्या दुर्योधनाजवळ संजय येऊन पोंचला. आपल्या पराजयामुळें व आपल्या पक्षांतल्या सर्व योद्धयांच्या मृत्यूमुळें दुर्योधन दुःखांत चूर होता. त्यावेळेस संजयला पाहून तो म्हणाला, ''आपल्या पक्षांतल्या लोकांपैकी तूं सोडून आणखी कुणी

बांचलेले नाहीत कां? माझ्या पिताश्रींना जाऊन सांग कीं मी या तलावांत लपून बसलो आहे.'' असं म्हणून त्याने तलावांत प्रवेश केला.

संजय दुर्योधनाकडून परत येत होता तेव्हां वाटेंत कृतवर्मा, कृपाचार्य आणि अश्वत्थामा यांनी त्याला पाहिले व विचारले, ''संजय, दुर्योधन कुठे आहे?''

संजयने त्यांना तो तलाव दाखवून सांगितलं की दुर्योधन जलस्तंभन करुन त्या तलावांत लपला आहे.

अश्वत्थामाला दुःख अनावर झाले. तो म्हणाला, ''अरे, आम्ही जिवंत आहोत हे त्याला बहुतेक माहीत नसावं. आम्ही चौघेजण मिळून पांडवांना पराजित करुं शकणार नाही कां?'' त्यानंतर ते पांडवांशी युद्ध करायला गेले. पण ते रणभूमीत पोंचेपर्यंत अंधार पडला. कौरवांच्या शिबिरांतल्या स्त्रियांना सेवक हस्तिनापुरला घेऊन जात होते. युद्ध समाप्त होताच पांडव कृष्णाबरोबर दुर्योधनाला शोधूं लागले. दुर्योधनाचा वध करणे हा त्यांचा संकल्प होता. शेवटी त्यांना कळलं की दुर्योधन तलावांत लपला आहे. ते सारेजण तिथे येऊन पोंचले. युधिष्ठिराने दुर्योधनाला सांगितले, ''तुझ्या वंशाचा विनाश झाल्यानंतर तूं आपले प्राण वांचवण्यासाठीं आता तलावांत लपला आहेस होय? हा तर धडधडीत अन्याय आहे. तूं बाहेर येऊन आमच्याशी युद्ध कर. तुझ्यासारख्या अहंकारी माणसाला असला भेकडपणा शोभत नाही. आम्हाला पराजित

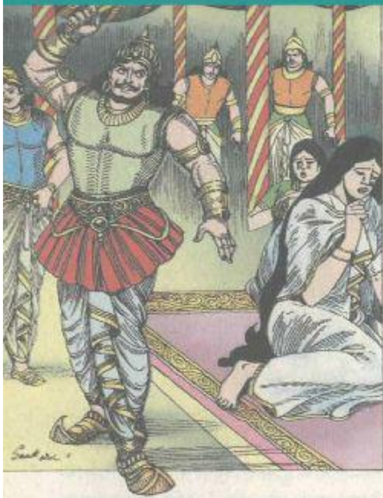

केल्याखेरीज तुझा राज्यावरचा अधिकार सिद्ध होणार नाही. ये बाहेर, आणि कर आमचा पराजय!''

''मला राज्याची आवश्यकता नाही. तुम्ही त्यावर राज्य करा.'' दुर्योधनाने उत्तर दिले.

''तुझ्याकडून मला राज्य दान नको आहे. आणि दान करायला तुझ्या हातांत राज्य राहिलंय तरी कुठें? आम्हाला हरवून राज्य घेऊन टाक. नाहीतर आमच्याकडून पराभव स्वीकार कर.'' युधिष्ठिराने म्हटलं.

पांडवांच्या या तिखट शब्दांनी दुर्योधन संतापला व तलावाच्याबाहेर आला. त्यावेळीं दुर्योधनाने भीमाच्याबरोबर गदायुद्ध केले. त्या युद्धांत भीमाने दुर्योधनाच्या जांघेवर गदेने प्रहार केले. त्यामुळें दुर्योधन घायाळ होऊन खाली पडला पण तो मेला नव्हता. तेव्हां कृपाचार्य, अश्वत्थामा आणि कृतवर्मा

त्याच्याजवळ आले. त्याची दुर्दशा पाहून त्यांना फार दुःख झाले. अश्वत्थामाने दुर्योधनासमक्ष प्रतिज्ञा केली की त्याच रात्रीं तो पांडव आणि उरलेले सारे पांचाल यांचा वध करील. यावर प्रसन्न होऊन दुर्योधनाने अश्वत्थाम्याला आपला सेनापती नियुक्त केले.

त्यानंतर ते तिघे योद्धे तिथून निघाले आणि पांडवांच्या शिबिराजवळ जाऊन एका जागी लपून राहिले. तिथें दाट जंगल होतं. त्यांत एक हजार पारंब्या असलेले वडाचे झाड होते. त्या झाडाखाली त्या तिघांनी थोडी विश्रांति घेतली. अश्वत्थामाने निजण्यापूर्वीं आपल्या शत्रूंचा अन्यायाने वध करण्याचा निश्चय केला. कारण पांडवांनीदेखील या युद्धांत अनेक प्रकारे अन्याय केलेले होते.

त्याने यासाठी कृपाचार्य व कृतवर्मा यांचे मन वळवले. तेव्हां त्यांना बरोबर घेऊन तो मध्यरात्रीं पांडवांच्या शिबिराजवळ येऊन पोंचला. कृपाचार्य आणि कृतवर्माला त्यांनी शिबिराच्या दारावर उभे केले. हातांत तलवार घेऊन तो आंत शिरला. प्रथम त्याने धृष्टद्युम्नाला उठवलं आणि त्याला तलवारीने ठार मारलं. तो आवाज ऐकून कांहीजण जागे झाले. व अश्वत्थामावर तुटून पडले. पण त्याने सर्वांना मारले. नंतर या तिघांनी मिळून शिबिराला आग लावली. हे वृत्त दुर्योधनाला कळवण्यासाठी ते तिथून निघाले.

त्या रात्रीं पांडव शिबिरांत नव्हते. जर असते तर ते अश्वत्थाम्याच्या हातून मेले तरी असते, किंवा अश्वत्थामाने केलेले हे भीषण हत्याकांड त्यांनी थांबवले असते.

कृपाचार्य, अश्वत्थामा आणि कृतवर्मा जेव्हां दुर्योधनाजवळ पोंचले, तेव्हां तो शेवटच्या घटका मोजत होता. या तिघांच्या तोंडून उपपांडव वगैरेंच्या मृत्यूची वार्ता ऐकल्यानंतर दुर्योधन प्रसन्न झाला आणि त्याने मान टाकली.

युद्धांत विजयी होऊनदेखील, आपले पुत्र आणि नातेवाईक अश्वत्थामाच्या हातून मरण पावले. हे ऐकून पांडव, द्रौपदी वगैरे अत्यंत दुःखी झाले. भीम संतापाने चिडला व अश्वत्थाम्याचा वध करायला निघाला. तेव्हां द्रौपदी म्हणाली, ''मी ऐकलंय की अश्वत्थामांच्या डोक्यावर एक मणी आहे. त्याचा वध करुन तो मणी तूं मला आणून दिलास तर मला खूप आनंद वाटेल.''

हे ऐकून भीम धनुष्यबाण घेऊन रथांतून निघाला. हे पाहून कृष्णाने भीमाच्या मदतीसाठी अर्जुनालादेखील बरोबर जाण्यास सांगितले. कृष्णाच्याबरोबर युधिष्ठिर आणि अर्जुन एका दुसऱ्या रथांत चढून निघाले. ते लवकरच भीमाच्या पाठोपाठ पोचले. पण ते भीमाला परत बोलावूं शकले नाहीत.

जेव्हां ते गंगाकिनाऱ्यावर पोंचले, तेव्हां व्यासमहर्षी, त्यांचे अनुयायी असलेले कांही ऋषी व त्यांच्याबरोबर असलेला अश्वत्थामा त्यांना दिसला. अश्वत्थामाचे शरीर धुळीने भरलेले होते व त्याने वल्कलें नेसली होती. अश्वत्थामाला पाहून भीमाने भयंकर गर्जना केली. भीम आणि त्याच्यामागून येणारे कृष्ण, युधिष्ठिर व अर्जुन यांना पाहून अश्वत्थामा चकितच झाला. काय करावं ते त्याला समजेना. तेव्हां त्याने आपल्या पित्याकडून मिळालेल्या, ब्रह्मशिरो नांवाच्या अस्त्रांला आवाहन केले. त्या अस्त्राचा प्रयोग करताना तो म्हणाला, ''अपांडव होऊं दे.'' त्यावर कृष्णाच्या प्रेरणेने अर्जुनाने पण त्याच अस्त्राचा प्रयोग केला. दोन्ही अस्त्रांनी भयंकर रुपांत, आग ओकीत, एकमेकांशी टक्कर दिली.

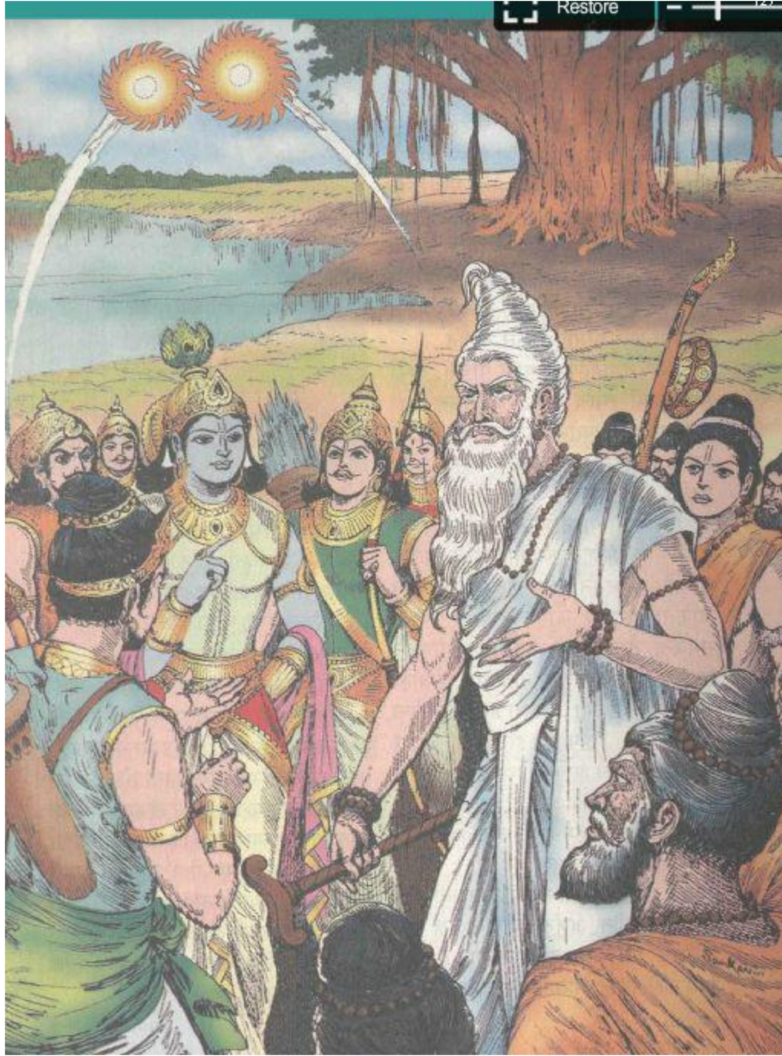
तेव्हां व्यास व नारद पुढें आले. त्यांनी दोघांना समजावले की त्यांनी आपापली अस्त्रें परत बोलवावीत. अर्जुनाने आपले अस्त्र परत बोलावले. परंतु अश्वत्थाम्याला मात्र हे शक्य झाले नाही. त्याने व्यासमहर्षींना दीनवाणेपणाने

सांगितले, ''महात्मन, मी भीमाला पाहून घाबरुन या अस्त्राचा प्रयोग केला आहे. पण मला हे अस्त्र परत बोलावता येत नाही. तेव्हां हे आता पांडवांचा नाश करुनच सोडील.''

हे ऐकून कृष्ण म्हणाला, ''ठीक आहे. या वेळेला पांडवांचा अंकुर उत्तरेच्या गर्भांत आहे. तूं आपल्या अस्त्राचा प्रयोग त्याच्यावर कर.''

शेवटीं ऋषींनी असा समझोता केला की अश्वत्थामा आपल्या डोक्यावरचा मणी काढून अर्जुनाला देईल व अर्जुन त्याला सोडून देईल. तेव्हां अश्वत्थाम्याने आपल्या डोक्यावरचा मणी काढून अर्जुनाच्या हातांत दिला व तो जंगलात तपस्या करायला निघून गेला. भीमाने तो मणी नेऊन द्रौपदीच्या हातांत दिला, व तिला समजावले की तूं आता काळजी करुं नकोस. द्रौपदीने तो मणी युधिष्ठिराच्या मस्तकावर धारण करण्यास दिला.

तिकडे हस्तिनापुरांत आपल्या शंभर पुत्रांच्या मृत्यूमुळें धृतराष्ट्राला अपार दुःख झालेले होते. संजयने त्याला समजावले, ''फक्त तुझे पुत्रच कां? अठरा अक्षौहिणी सेनेचाही विनाश झालेला आहे. जगांतले सारे राजे मरण पावले आहेत. त्या सर्वांचे अंतिम संस्कार करायला हवेत.''

धृतराष्ट्राच्या पाठोपाठ गांधारी, कुंती आणि अंतःपुरांतल्या इतर स्त्रिया रडतरडत युद्धभूमी-पर्यंत येऊन पोंचल्या. ही गोष्ट समजल्यावर पांडव, कृष्ण, सात्यकी आणि युयुत्सुला बरोबर घेऊन तिथें आले.

युधिष्ठिराने धृतराष्ट्राला नमस्कार केला आणि भेटायला आलेल्या सर्व लोकांची त्याने विचारपूस केली. धृतराष्ट्र आंतल्या आंत जळफळत होता. त्याने प्रथम युधिष्ठिराला आलिंगन देऊन जवळ घेतले. नंतर भीमाला जवळ घेण्यासाठीं तो पुढें येऊं लागला. तेव्हां कृष्णाने चटकन भीमाला पाठीमागून ओढले आणि भीमाचा लोखंडी पुतळा पुढें सरकवला. धृतराष्ट्राने आपली सारी शक्ती एकवटून त्या पुतळ्यालाच भीम समजून मिठी मारली. त्या पुतळ्याचा चक्काचूर झाला. जर त्या पुतळ्या-ऐवजी प्रत्यक्ष भीम तिथे असता तर तो निश्चित मेलाच असता. कारण आंधळ्या धृतराष्ट्राची ही शक्ती हजार हत्तींच्या बळाइतकी होती. म्हणून लोखंडाच्या पुतळ्याचा चुरा करताना त्याच्या नाकातोंडातून रक्त आले व तो खाली पडला. त्यानंतर तो नाटकीपणाने रडूं लागला व म्हणाला,

''अरे भीमा, काय रे झालं तुला?''

त्यावर कृष्णाने धृतराष्ट्राला समजावलं, ''राजन्, काळजी करुं नका. तुम्ही भीमाला नव्हे. परंतु लोखंडी पुतळ्याला मिठी मारली होतीत, नि त्याचा भुगा झाला.''

ही मूर्ती दुर्योधनाने आपल्या गदायुद्धाच्या सरावासाठीं बनवलेली होती.

त्यानंतर कृष्णाने धृतराष्ट्राचे सांत्वन केले. ''आता पांडवांच्याखेरीज मला आणखी कोण पुत्र उरले आहेत रे?'' असं म्हणून धृतराष्ट्र भीम, अर्जुन, नकुल व सहदेवाच्या शरीरावरुन हात फिरवूं लागला.

Restore

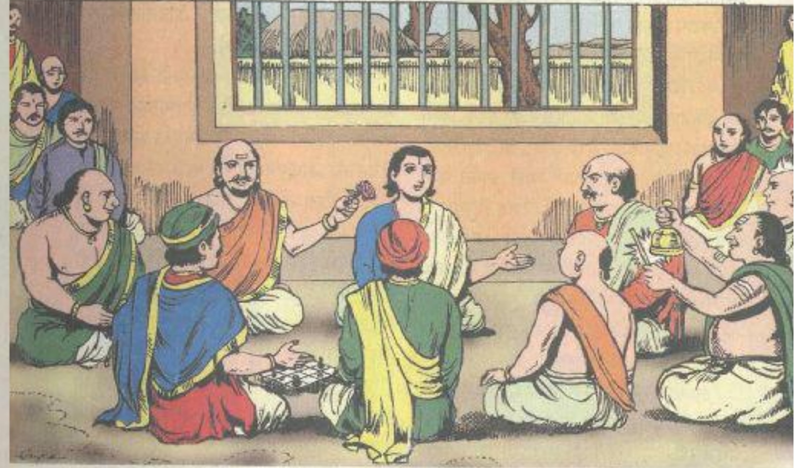
अष्टावधान

अवधानी पांडित्यामध्ये आपल्या वडिलांपेक्षा दोन पावलें पुढेच होता. त्याच्या वडिलांनी खरे तर त्याचे नाव सदानंद ठेवले होते, पण अवधान विध्येमध्यें असाधारण प्राविण्य दाखवल्यामुळे सर्वजण त्याला अवधानी म्हणूनच हांक मारीत.

अवधान विद्येंत अष्टावधान अतिशय कठीण व गंभीर आहे. शतावधानांत त्याच्या चारी बाजूंना शंभर विद्वान बसतात. एकेकजण एकेक प्रश्न विचारतो, व त्याचे उत्तर पद्यांत द्यावे लागते. साधारणपणे एका पद्यांत चार ओळी असतात. व ती अवधानीला एकाचवेळीं सांगायची नसतात. प्रथम प्रत्येक पद्यातून एक पद सांगायचे असते. तसेच कोणी कोणता प्रश्न विचारला आहे हेही लक्षांत ठेवावे लागते, व प्रत्येकाला दोन पदे ऐकवायची असतात. याप्रमाणे तिसरे व चौथे पद ऐकवल्यानंतर शेवटी बरोबर बसलेल्या सर्व विद्वानांना चारी पदे ऐकवायची असतात. या सर्वांसाठी स्मरणशक्ती, बुद्धिमत्ता व पांडित्य यांची अत्यंत गरज असते.

शतावधानाहून अष्टावधान आणखी कठीण व क्लिष्ट आहे. यांत अवधानीच्या चारी बाजूंना विविध प्रकारचे प्रश्नावर प्रश्न विचारणारे आठ पंडित असतात, त्यांना पृच्छक म्हणतात. हे पृच्छक त्याला वाटेल ते प्रश्न विचारून त्याच्या बुद्धिमत्तेची परीक्षा घेतात. एकजण कांहीतरी कठीण प्रसंगातून वाट कशी काढायची ते विचारतो तर दुसरा फुलाने अवधानीला हळूवार स्पर्श करत राहतो. तिसरा काहीतरी फालतू प्रश्न विचारून त्याचा वेळ दवडूं पाहतो, तर चौथा त्याच्यासमोर बुद्धीबळ खेळून त्याचे लक्ष आपल्याकडे वेधायला बघतो. पांचवा विद्वान चौसष्ट अक्षरें असलेला श्लोक वाचत राहतो. परंतु हा श्लोक क्रमाने वाचला जात नाही. त्याच्या मनांत असेल तसे तो वाचत जातो. म्हणजे प्रथम पंचविसावे अक्षर, मग अटरावे, मग पहिले, असे त्याला कसे वाटेल तसे तो बोलत जातो. सहावा पंडित मध्येच काव्य वाचायचे थांबवतो व त्याठिकाणी अवधानी कुठल्या पद्याचा उपयोग कसा करतो इकडे लक्ष ठेवतो. त्यामुळे त्याचे पद योग्य नाही, त्याला दुसरे पद कसे पूरक असेल याचा अंदाज बांधतो. सातवा विद्वान अधून मधून घंटा वाजवत राहतो. आठवी व्यक्ती व्याकरणासंबंधी प्रश्न विचारत राहतो. अशा रितीने ते सर्वजण त्याची एकाग्रता भंग करत राहतात. शेवटी अवधानीने या सर्वांना चातुर्याने, कौशल्यपूर्ण उत्तरे द्यायची असतात. फुलाचा स्पर्श अंगाला किती वेळां झाला हे त्याला बरोबर सांगावे लागते, फालतू प्रश्नांना युक्तीने उत्तर द्यावे लागते, बुद्धीबळें खेळणाऱ्या प्रतिस्पर्ध्याचे डाव उलटून पडतील अशी चाल खेळावी लागते, श्लोकांतल्या सर्व अक्षरांची आठवण ठेवून तो योग्य क्रमांत लावून बरोबर श्लोक सांगावा लागतो, तसेच घंटा कितीवेळां वाजवली व व्याकरणाविषयी विचारलेल्या प्रश्नांना योग्य उत्तर द्यावे लागते. एकाच वेळीं आठ भिन्न कार्यांना योग्य रीतीने संभाळण्याची क्षमता असली पाहिजे. असे अतिशय कठीण व क्लिष्ट अष्टावधान सहजपणे करण्याची क्षमता अवधानीमध्ये होती. त्याच्या ह्या प्रतिभेचे, सर्वांना आश्चर्य व कौतुक वाटत असे.

त्याच्या वडिलांनी पांडित्यात परिपूर्ण असलेल्या अवधानीचा विवाह करण्याची इच्छा प्रगट केली. श्रीधाम येथे राहणारी सुमती, अवधानीची पत्नी व्हायला योग्य मुलगी आहे असे त्यांना वाटत होते. परंतु अवधानीला इतक्या लवकर विवाह करायची इच्छा नव्हती. त्याला वाटे की एखाद्या विद्वान

मनोहर शुक्ला

मुलाशी आपला विवाह झाल्यास रोज तिच्याबरोबर साहित्यिक विषयांवर चर्चा करता येईल व अधिकाधिक ज्ञान प्राप्ती होऊ शकेल. घरची कामे व स्वयंपाक करायला कुणी बाई ठेवता येईल.''

एक दिवस अवधानीचें वडील त्याला म्हणाले, ''हे बघ बाळा, घरच्या कामाला नोकर ठेवला किंवा स्वयंपाकाला बाई ठेवली तर ते घर, घर राहत नाही, एक खानावळ होईल. ज्याने त्याने आपले काम केले तरच ते घर होऊ शकते. विवाह झाल्यानंतर पती-पत्नीने एक दुसऱ्यांच्या मदतीने घरचे काम प्रेमाने केले पाहिजे. साहित्यिक चर्चा हे जीवनाचे एकमात्र लक्ष्य असे समजण्याची चूक करू नकोस. तसे असते तर फुलांनी बाग बहरल्या नसत्या व फळांनी वृक्ष फोफावले नसते.''

अवधानी म्हणाला - ''आपण म्हणता ते बरोबर आहे पण ते सामान्य लोकांना योग्य वाटेल, माझ्यासारख्या पंडिताला नाही. मी अष्टावधानी आहे. माझी पत्नीही माझ्यासारखी विद्वान, सर्व विद्येंत निपुण असावी अशी मी अपेक्षा केल्यास त्यात काय चुकलं?'' अवधानीच्या वडिलांना माहित होते की त्यांचा मुलगा केवळ शास्त्रांत पंडित आहे पण व्यावहारिक ज्ञानात तो अजाण आहे. ते हंसत म्हणाले - ''एकदा तू सुमतीला पाहून ये. तुला ती मुलगी पसंत पडली नाही तर मग दुसरी मुलगी पाहूं या.'' सुमती दिसायला अतिशय सुंदर होती. अवधानीने तिला पाहिल्यास त्याला ती नक्कीच आवडेल असे त्याच्या वडिलांना वाटत होते.

वडिलांची आज्ञा शिरसावंद्य मानून अवधानी सुमतीला पहायला तिच्या गांवी गेला. सुमतीच्या वडिलांनी प्रेमाने त्याचे स्वागत केले. नंतर मुलीला बोलावून ते म्हणाले - ''हे बघ सुमती, हा माझ्या जवळच्या मित्राचा मुलगा अवधानी. इकडे चार पांच दिवस राहील. त्याचे चांगले आदरातिथ्य कर, कांही कमी पडता कामा नये.''

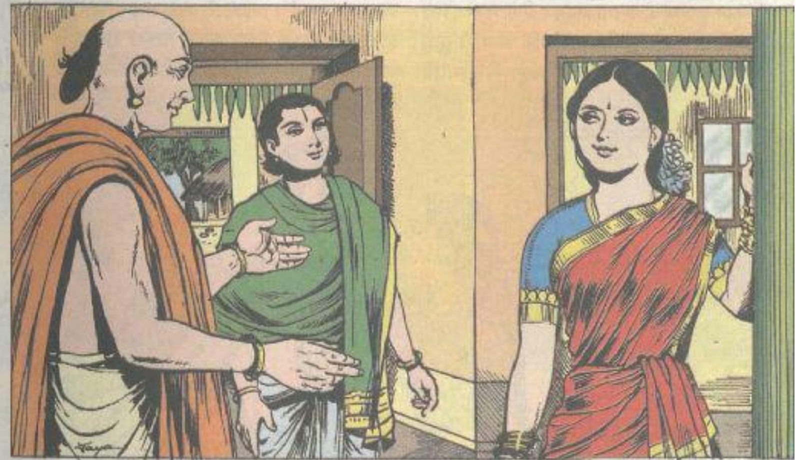
सुमतीचे सौंदर्य पाहून अवधानी आश्चर्याने थक्कच झाला. तो थोडा वेळ तिच्याकडे नुसता बघतच राहिला. त्याला समजले की सुमतीच्या वडिलांनी जाणूनबुजूनच त्याचे आदरातिथ्य करायला तिला सांगितले आहे, कारण त्यामुळे ती दोघेही एक दुसऱ्याच्या जवळ येतील. त्याच्या मनांत विचार आला - ''मला सौंदर्यात कांही रुची नाही, मला पाहिजे बुद्धिमत्ता ! ते ह्या लोकांना समजतच नाही. परत जाताना ह्या लोकांना स्पष्टपणे तसे सांगता येईल.''

पण दुसऱ्या दिवशी सुमतीच्या वागण्याने तो तिच्यावर मुग्ध झाला. त्याला वाटले की आपला अंदाज चुकीचा आहे.

सुमती भल्या पहाटेच उठते, आंगणात केर काढून सर्व स्वच्छ करते. वय झालेल्या आजीला पलंगाशी जाऊन नियमित औषध देते. पूजेचे सर्व सामान गोळा करून तयार ठेवते. स्वयंपाकात वहिनीला हवी ती मदत करते. सकाळी सर्वांना न्याहारी देऊन झाली की तळ्यावर जाऊन पाणी घेऊन येते. वडील व मोठ्या भावाला काय हवे, नको ते पाहते.

मोठ्या भावाचा मुलगा तिला नको ते प्रश्न सारखा विचारत राहतो, पण ती त्याला शांतपणे उत्तरें देते व त्याला समजावून सांगते. मोठ्या भावाच्या छोट्या मुलाला झोपवण्यासाठी अंगाई गीत म्हणते. घरीं कोणी आल्यास त्यांची विचारपूस करून त्यांची मदत करते. इतके सर्व झाल्यावर अवधानीला काय हवे नको ते पाहते. अधून मधून आरशांत पाहून आपला चेहरा, केस नीट करते. सदैव खळखळून हंसते. कोणी गंमत म्हणून तिची टिंगल केली तर योग्य म्हणीचा उपयोग करून ती त्यांचे तोंड बंद करे. तिची ही सर्वांशी वागण्याची पद्धत अवधानीला आवडली, तो तिच्यावर मुग्ध झाला व त्याला वाटले की सुमती एक योग्य मुलगी आहे.

संध्याकाळी सुमती अवधानीला गांव दाखवायला घेऊन गेली. तिने गांवाची वैशिष्ट्ये सांगितली, विष्णुमंदिर दाखवले, ऐतिहासिक स्थळांविषयी माहिती सांगितली. अवधानीने तिच्या या सार्वत्रिक ज्ञानाची स्तुती करत म्हटले - ''तू तुझ्या गांवाविषयी इतकी सगळी माहिती दिलीस पण मला माझ्या गांवाविषयी काहीच माहिती नाही.''

सुमती हंसत म्हणाली - "तुम्ही उगीच माझी स्तुती करत आहात. तुमच्या पांडित्यापुढे आणि बुद्धीनैपुण्यापुढे माझं ज्ञान अगदी शून्य आहे. तुम्ही आता तुमच्याविषयी सांगा, मला ते जाणून घ्यायची खूप इच्छा आहे."

अवधानीने तिला आपल्या अष्टावधानाविषयी सविस्तर सांगितले. सुमती ते सर्व कान देऊन ऐकत होती. नंतर अवधानीने आपल्या हातातले कंकण तिला दाखवत म्हटले - "हे सोन्याचं कंकण मला माझ्या अष्टावधानाबद्दल मिळालं आहे."

सुमतीने एक दीर्घ श्वास सोडत म्हटले - "मला ही संधी कधी मिळणार देव जाणे!"

"सुमती, मी दिवसभर तुझी बुद्धिमत्ता पहात आहे. तू जे काही करत आहेस, ते अष्टावधानापेक्षा अवघड आहे. तुझी स्मरणशक्ती, सहनशीलता व काम करण्याची क्षमता अद्‌भुत आहे. तुझी इच्छा असेल तर एका वर्षाच्या आंत ही कला मी तुला शिकवेन आणि तुला पंडिता बनवून की तुझ्याशी लग्न करेन." अवधानी म्हणाला.

सुमती नकारात्मक डोके हलवात म्हणाली - "नाही, मला अवधानी व्हायचे नाही. लोकांना आनंद देणे ही उत्तम व श्रेष्ठ कला आहे ते मला माहित आहे. पण मला लोकांच्या गरजेच्या वेळी त्यांना मदत करण्यांतच जास्त आनंद मिळतो. त्यामुळें मी घरीच राहून घरच्या सर्व लोकांना मदत करते."

तिचे हे बोलणे ऐकून अवधानी थक्कच झाला. तो म्हणाला - "तुझे म्हणणे अगदी बरोबर आहे. माझी विद्या केवळ मनोरंजनासाठी व वेळ घालवण्यासाठीच आहे, तर तुझी विद्या दुसऱ्यांना सुख देण्यासाठी व दुसऱ्यांना विश्रांती देण्यासाठी आहे. माझ्या अष्टावधानापेक्षा तुझे अष्टावधानच श्रेष्ठ आहे. तुला माझ्यासारखे पंडिता करावे ही माझी इच्छा योग्य नाही. खरं पाहता हे सुवर्णकंकण घालून घ्यायला तूंच योग्य आहेस." असे म्हणून त्याने आपल्या हातातले कंकण काढून तिच्या हातांत घातले. नंतर कांही दिवसांतच त्या दोघांचा विवाह झाला.

चंदामामा प्रस्तुति

परोपकारी समीर

चित्र : फणि

भुताचे नाटक

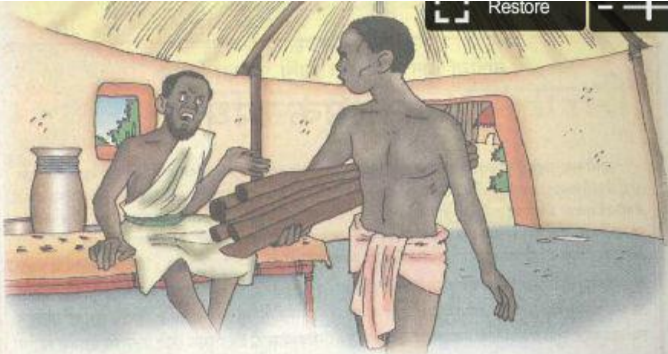

मुलाचा निर्णय

आफ्रिका देशाच्या एका जंगलाजवळ डोटुन नांवाचा एक गरीब माणूस रहायचा. जंगलातली लांकडें तोडून तो आपला उदरनिर्वाह करायचा. त्याला टुंडी नांवाचा एक मुलगा होता. टुंडी दिवसेंदिवस मोठा होत होता. ते पहातांना त्याचे मन आनंदाने भरून यायचे. टुंडी बारा वर्षांचा झाला. त्याला आशा होती कीं आता टुंडी आपल्याला हातभार लावूं लागेल व आपलं आयुष्य आरामशीर जाईल. आता टुंडीसुद्धा आपल्या वडिलांबरोबर जंगलात जाऊं लागला व लांकडे तोडण्यांत वडिलांना मदत करूं लागला.

एके दिवशी डोटुन आजारी पडला. तो खाटेवरून उठूं शकत नव्हता, म्हणून त्याने आपल्या मुलाला जंगलात जाऊन लाकडं तोड़ायला सांगितली. टुंडी आपल्या वडिलांच्या आदेशाप्रमाणे जंगलाकडे निघाला. रस्त्यांत त्याला त्याचा एक मित्र दिसला. बराच वेळ त्याने तिथेच आपल्या मित्राबरोबर खेळण्यांत घालवला, दुपारी परत जायच्या आधी त्याने थोडी लाकडं तोडली व तो घरी परतला.

ते पाहताच डोटुन अतिशय संतापला. त्याने रागीट स्वरांत म्हटले, "तूं अगदी कुचकामाचा आहेस, तू कोणत्याही कामाला लायक नाहीस, इतकी कमी लाकडं आणलीस, ह्यांनी काय होणार? आज जर लांकडे नाही विकली, तर उद्यां काय खाणार ? खरेदी कशी करणार?" तो टुंडीला रागवला व त्याला चांगला मार दिला. बिचारा टुंडी रडत रडत घराबाहेर निघून गेला. "जा, चालता हो, घरांत पाय ठेवलास तर तंगड्या मोडून टाकीन. अरे, स्वतःला समजतोस काय?" ओरडून ओरडून डोटुन दमला व पांघरूण घेऊन झोपून गेला.

टुंडीला कळत नव्हते काय करावेते ! तो जंगलाच्या दिशेने चालूं लागला. दूर गेल्यावर तो थकला. त्याला भूक लागली. भुकेने तो व्याकुळ झाला. तो एक पाऊलसुद्धां पुढे टाकू शकत नव्हता. तो! बिचारा एका झाडाखाली झोपून गेला.

एक आफ्रिकन लोक कथा

संध्याकाळ झाली एक व्यापारी आपल्या नोकरांसह शहरांतून आपल्या गांवी परतत होता. त्यांनी झाडाखाली झोपलेल्या त्या मुलाला पाहिले त्यांनी त्याला उठवले व विचारले "तूं कोण आहेस? या भर जंगलात असा कां झोपला आहेस? तेही अशा भलत्या वेळीं ?"

"मला घरदार नाहीं, मला फारच भूक लागली आहे." टुंडी ने दुःखी आवाजात उत्तर दिले. व्यापाऱ्याने त्याला कांही पोळ्या दिल्या. पोळ्या खाऊन त्यावर तो पाणी प्यायला. व्यापाऱ्याच्या मनांत त्या अनाथाबद्दल कणव निर्माण झाली. त्यालाही मूलबाळ नव्हतं. तो टुंडीला आपल्याबरोबर घरी घेऊन गेला.

दुपार झाली तरीही मुलगा घरी परतला नाही. आता डोटुनला काळजी वाटायला लागली. त्याला वाटलं उगाच त्याला मी फार बोललो. त्याची काळजी वाढत होती. दिवसामागून दिवस गेले, परंतु मुलाचा कांही पत्ता लागला नाही. मोठ्या बेचैनीत तो आपल्या मुलाची वाट पहात दिवस काढूं लागला.

इकडे व्यापारी टुंडीला आपल्या मुलाप्रमाणे वाढवायला लागला. त्याने आता व्यापारांतले बारकावे शिकून घेतले. त्याचे दिवस आरामात जात होते. त्याला कशाचीही काळजी नव्हती. तरीही जेव्हां त्याला त्याच्या आई वडिलांची आठवण यायची, तेव्हां तो फारच दुःखी व्हायचा. त्यांची आठवण काढत तो दूर कुठे तरी एकटा बसायचा. तो आपले आईवडिल व घर यांना विसरूं शकत नव्हता.

व्यापाऱ्याच्या बायकोला सुद्धां टुंडी फार आवडायचा. कारण तो इमानी व विश्वासू मुलगा होता. तीही आपल्या सख्ख्या मुलाप्रमाणे त्याचे सर्व करायची व सख्ख्या आईसारखे त्यावर प्रेम करायला लागली. अशीच कांही वर्षे गेली.

एके दिवशी डोटुन जंगलात सांपडलेला हत्तीचा दांत शहरांत विकून परत चालला होता, तेव्हां त्याच्या मुलासारखा दिसणाऱ्या एका तरुणाला पाहून तो ओरडला, "बेटा, थांब." घोडेस्वार थांबला. जवळ जाऊन त्यांनी त्या तरुणाला निरखून पाहिले आणि म्हणाला "तू टुंडीच आहेस ना, माझा हरवलेला मुलगाच ना?"

टुंडी घोड्यावरून उतरला आणि म्हणाला, "हो मी टुंडीच आहे." असे म्हणून त्यानी आपल्या वडिलांना नमस्कार केला आपल्या वृद्ध वडिलांची दशा पाहून टुंडीला फार दुःख झालं. तो म्हणाला "बाबा, आता मी ज्या घरांत रहातो तिथे माझ्याबरोबर चला. कांही दिवस विश्रांति घेऊन परत जा." डोटुनने मुलाचे म्हणणे ऐकले.

दोघे व्यापाऱ्याच्या घरीं पोंचले. टुंडीने व्यापाऱ्याशी आपल्या वडिलांची ओळख करून दिली. व्यापाऱ्याने त्याला फार चांगली वागणूक दिली.

सकाळीं घरी परत जातांना डोटुन व्यापाऱ्याला

म्हणाला "मी माझ्या मुलाला माझ्याबरोबरच घरी घेऊन जाणार आहे."

"हे कसे बरे शक्य आहे मित्रा, आता तो तुझा नाहीं, माझा मुलगा आहे. तूं तर त्याला घराबाहेर काढले होतेस. जेव्हां मी त्याला आसरा दिला, घरी आणले, त्याचे पालन पोषण केले, तेव्हां त्याला घर नव्हते. आता हेच त्याचे घर आहे." व्यापारी त्याला नम्रपणें म्हणाला. "देवाच्या दयेनी मला माझा मुलगा परत मिळाला. हे खरं आहे की मी त्याच्यावर रागावलो आणि तो घर सोडून गेला, परंतु बापलेकांमधे अशी भांडणें तर होतच असतात. हे तर अगदी साहजिकच आहे."

अशा प्रकारे त्या दोघांमधे या विषयावर बरीच चर्चा झाली. शेवटी व्यापारी म्हणाला, "या समस्येवर तोडगा आहे, टुंडीला येथे रहायचे किंवा तुझ्याबरोबर यायचे ह्याचा निर्णय टुंडीलाच घेऊ दे. हाच ह्या समस्येवर उपाय आहे."

"हो, हो, मला सुद्धां ही अट मान्य आहे, टुंडीच हे ठरवेल." डोटुन आनंदाने म्हणाला. "ठीक आहे, उद्या सकाळीं याचा निकाल लावू या." व्यापारी म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशी बापलेकाला घेऊन व्यापारी पुढेपुढे चालू लागला, त्याच्या हातांत एक लखलखीत आणि लांबलचक तलवार होती. बापलेकांना कांही समजत नव्हते कीं व्यापारी काय करतो आहे, त्यांना कुठे घेऊन जातो आहे ! ते आश्चर्यानी पहात होते.

नदी आणि जंगलामध्ये एक निर्जन प्रदेश होता, तेथे व्यापारी थांबला, त्याने तलवार टुंडीच्या हातात दिली व म्हणाला, "बेटा, तू आता तुझे कर्तव्य पालन कर."

टुंडी विनयाने म्हणाला, "पण सांगा तरी मला, आता काय करायचे आहे?"

"जर तू आपल्या वडिलांबरोबर जायचे ठरविले असलेस तर माझं शिर कापून टाक. पण जर तुला आपल्या दुसऱ्या वडिलांजवळ रहायचे असेल तर त्यांचे शिर कापून टाक."

टुंडी थोडा वेळ तसाच निमूट उभा राहिला. तो कांहीच ठरवूं शकत नव्हता. त्याने दोघांना वाकून नमस्कार केला, आणि म्हणाला, "आता मला माहीत आहे की माझे कर्तव्य काय आहे! मी स्वत:च माझे शिर कापून टाकतो." असे म्हणून त्याने तलवार उचलली.

दोघांनी मोठ्या करुण स्वरात त्याला विनवीत म्हटले "बेटा थांब, असे करू नकोस."

तिघांच्या डोळ्यांमधे अश्रू झाले.

त्यांनी आता या समस्येवर एक दुसरा उपाय शोधला. डोटुन व त्याची बायको ही दोघे व्यापाऱ्याचे घरी राहायला आली. अशा प्रकारे टुंडीने आपल्या जन्मदात्या व पालन पोषण करून त्याला मोठा करणाऱ्या आई वडिलांबरोबर न्याय केला. दोघांना सुखी केले. आता दोघांचीही कांहीच तक्रार नाही. आता त्याच्या दोन आया व दोन वडील आहेत. ते त्याच्यावर खूप प्रेम करतात.